

Twisten om torens

De rol van identiteit, authenticiteit en autoriteit in de omgang met monumentaal erfgoed in Nijmegen van de late negentiende tot de vroege eenentwintigste eeuw.

1. Het aanzicht op de stad Nijmegen, Keulen 1572.

Bachelorscriptie Geschiedenis

Ine de Win

Studentnummer 4485319

Begeleider: Prof. Dr. T.H.G. Verhoeven

Radboud Universiteit Nijmegen

15 maart 2019

Inhoudsopgave

Inleiding	2
Status Quaestionis	3
Erfgoed.....	3
Autoriteit.....	3
Identiteit	4
Authenticiteit	6
Bron en methode	8
Hoofdstuk 1 – Historische context	9
De Kruittoren	9
De Stevenstoren	10
De Donjon.....	11
Hoofdstuk 2 – Identiteit	11
De Kruittoren	11
De Stevenstoren	12
De Donjon.....	13
Conclusie identiteit	15
Hoofdstuk 3 – Authenticiteit	16
De Kruittoren	16
De Stevenstoren	17
De Donjon.....	18
Conclusie authenticiteit	19
Hoofdstuk 4 – Autoriteit	20
De Kruittoren	20
De Stevenstoren	21
De Donjon.....	22
Conclusie autoriteit	23
Conclusie	23
Bibliografie	26
Primaire bronnen	26
Archiefstukken.....	26
Uit Regionaal Archief Nijmegen	26
Krantenartikelen	26
Uit De Gelderlander	26
Secundaire literatuur	27
Boeken en bundels	27
Lijst van afbeeldingen	29
Bijlagen	31
Bijlage 1	31
Bijlage 2	32

Inleiding

Met drieënzestig procent stemde een meerderheid van de inwoners van Nijmegen in het referendum van 2006 ‘voor’.¹ De vraag die was voorgelegd ging over de mogelijke bouw van een replica van de Donjon op de Valkhofheuvel, een toren die daar twee eeuwen geleden was afgebroken. Door het naderende referendum werd veel geschreven en gediscussieerd over de geschiedenis van de Valkhofheuvel; plots leefde zij weer onder de Nijmegenaren. Aan het referendum ging een lange strijd vooraf, waarbij initiatiefnemers van de herbouwplannen het meerdere malen hadden opgenomen tegen de Rijksdienst voor de Monumentenzorg. Op advies van de Monumentenzorg had de Nijmeegse gemeenteraad de tot dan toe ingediende plannen altijd afgewezen, maar de uitslag van het referendum kon niet worden genegeerd: er werd een bouwvergunning afgegeven die in 2018 zou aflopen. De voorvechters voor de herbouw leken de strijd te hebben gewonnen, maar financiële hindernissen bleken onoverkomelijk. Op 5 december 2018 kopte De Gelderlander dat de herbouw van de Donjon definitief niet doorging.²

De situatie rond de Donjon staat niet op zichzelf. De laatste decennia vindt er in Nederland onder ‘het grote publiek’ een opleving plaats in de waardering voor erfgoed, die ook wel de ‘democratisering van erfgoed’ wordt genoemd.³ Mocht er al een tijd zijn geweest dat erfgoedprofessionals en –instellingen heer en meester waren in erfgoedkwesities, dan lijkt zij door deze democratisering voorbij te zijn. Besluitvorming rond gebouwde monumenten gaat tegenwoordig niet meer uitsluitend professionals aan, maar ook inwoners van de steden waar deze monumenten zich in bevinden willen actief worden betrokken. De kwestie rond de Nijmeegse Donjon laat zien hoe ver deze betrokkenheid kan gaan.

Deze ontwikkeling is niet onopgemerkt gebleven in de erfgoedsector. In 2018 was het onderwerp van het Nationale Monumentencongres: *Erfgoed is van ons allemaal, toch?*⁴ Deze vraag is belangrijk, omdat de democratisering zowel voor- als nadelen met zich meebrengt voor het erfgoed zelf. Aan de ene kant is het positief dat erfgoed in het algemeen een steeds bredere groep van de samenleving bereikt en door hen wordt gewaardeerd. Aan de andere kant zorgt dit ervoor dat de besluitvorming rond de omgang met, en de toekomst van, erfgoed steeds minder op de expertise van deskundigen berust. Recreatieve afnemers van erfgoed, die interesse tonen vanuit vermaak, culturele of esthetische redenen, en erfgoeddeskundigen hebben andere belangen, die niet zelden conflicteren.

Het beleid wordt landelijk opgesteld, wat de vraag oproept of, en zo ja hoe, deze zogenoemde democratisering van erfgoed op lokaal niveau van invloed is. Deze scriptie focust zich daarom op de lokale omgang met erfgoed en mogelijke discussies die hierover zijn geweest, door drie Nijmeegse erfgoedkwesities te behandelen; de Donjon, de Kruittoren en de Stevenstoren. Om het verloop van de kwesities te begrijpen en verklaren wordt gekeken naar de verhouding tussen de betrokken partijen en de invloed die de sleutelbegrippen ‘identiteit’ en ‘authenticiteit’ hebben gehad. Het doel van het onderzoek is om meer inzicht te verkrijgen in hoe opvattingen omtrent het belang van erfgoed door de tijd heen kunnen veranderen en welke gevolgen dit kan hebben voor de manier waarop er met erfgoed wordt omgegaan. Daarom luidt de onderzoeksvraag van deze scriptie: Welke rol hebben

¹ Ruimtelijke plannen Nijmegen, http://ruimtelijkeplannen.nijmegen.nl/plannen/NL.IMRO.0268.BP5001-NL.IMRO.0268.BP5001-ON01/t_NL.IMRO.0268.BP5001-ON01.html (geraadpleegd 16 juli 2018).

² Frank Hermans, ‘Herbouw donjon in Nijmegen gaat definitief niet door’, *De Gelderlander* (5 december 2018).

³ Kees Ribbens, *Een eigentijds verleden. Alledaagse historische cultuur in Nederland, 1945-2000* (Hilversum, 2002) 29.

⁴ Nationaal Monumentencongres, <https://www.monumentencongres.nl/erfgoed-is-van-ons-allemaal-toch/> (geraadpleegd op 2 december 2018).

identiteit, authenticiteit en autoriteit gespeeld in de omgang met monumentaal erfgoed in Nijmegen vanaf het eind van de negentiende tot het begin van de eenentwintigste eeuw?

Status Quaestionis

In dit onderzoek staan de begrippen identiteit en authenticiteit centraal, evenals de onderlinge verhoudingen van de betrokken partijen bij erfgoedkwesties. In wat volgt zal eerst verduidelijkt worden wat in dit onderzoek met erfgoed wordt bedoeld en hoe dit verbonden is met de kernbegrippen. Daarna zal onder het kopje ‘autoriteit’ een historisch overzicht worden gegeven van het overheidsbeleid op het gebied van erfgoed. Tot slot zullen de twee kernbegrippen nader worden toegelicht, waarbij ook aandacht wordt besteed aan de historische ontwikkeling van de aan de begrippen verbonden opvattingen.

Erfgoed

Een veel gebruikte definitie van erfgoed is door Frans Grijzenhout gegeven in zijn bundel *Erfgoed. De geschiedenis van een begrip*.⁵ In de inleiding maakt hij een duidelijk onderscheid tussen materieel erfgoed enerzijds, en erfgoed dat immaterieel van aard is anderzijds. Onder materieel erfgoed verstaat hij de zaken die traditioneel gezien als cultureel erfgoed worden beschouwd, zoals objecten in musea, gebouwen en literatuur. Immaterieel erfgoed is daarentegen ‘het geheel aan normen, waarden en culturele prestaties van een hele cultuur’, waaronder tradities.⁶ Dit onderzoek richt zich op materieel erfgoed, en dan in het bijzonder gebouwd monumentaal erfgoed.

Het is evident dat niet alle gebouwen worden beschouwd als erfgoed; een voorwaarde is dat het van historische of culturele waarde is.⁷ De kernbegrippen zijn van belang omdat zij een essentieel onderdeel zijn van het vaststellen van deze waarde. Culturele waarde heeft te maken met de betekenis dat het erfgoed heeft voor een samenleving of specifieke groepen daar binnen. Hierbij gaat het over de manier waarop mensen zich er al dan niet mee kunnen identificeren. Authenticiteit is daarentegen van belang voor de historische waarde van erfgoed, wanneer deze als historische bron fungeert. Het belang van authenticiteit wordt daarom voornamelijk vanuit wetenschappelijk perspectief bepleit, opdat de bron integer blijft en zo min mogelijk onjuiste informatie verschaft.⁸

In het overzichtswerk *Het Erfgoeduniversum* van Marlite Halbertsma en Marieke Kuipers wordt een kanttekening geplaatst bij het strikte onderscheid tussen materieel en immaterieel erfgoed. Zij merken op dat de waarde die aan materieel erfgoed worden toegekend, en het daarmee als zodanig laten bestaan, gebaseerd zijn op de verhalen of betekenissen die eraan worden gekoppeld, welke van immateriële aard zijn.⁹ De tweedeling die Grijzenhout maakt is daarom dus minder zwart wit dan hij doet voorkomen.

Autoriteit

Erfgoed wordt doorgaans gezien als een erfenis uit het verleden die de gehele samenleving toebehoort, die dient te worden beschermd in het heden om het te behouden voor de toekomst. In het geval van gebouwd erfgoed kan deze taak van bescherming zorgen voor spanning, omdat het vaak

⁵ Frans Grijzenhout (red.), *Erfgoed. De geschiedenis van een begrip* (Amsterdam, 2007).

⁶ Frans Grijzenhout, ‘Inleiding’ in: idem, *Erfgoed. De geschiedenis van een begrip* (Amsterdam, 2007) 1-20, aldaar 1.

⁷ Marlite Halbertsma en Marieke Kuipers, *Het erfgoeduniversum. Een inleiding in de theorie en praktijk van cultureel erfgoed* (Bussum, 2014) 20.

⁸ Katharina Weiler en Niels Gutschow, ‘Introduction’ in: idem, *Authenticity in architectural heritage conservation. Discourses, opinions, experiences in Europe, South and East Asia* (New York, 2017) xvii.

⁹ Halbertsma en Kuipers, *Erfgoeduniversum*, 32, 333.

particulier eigendom is. Het erfgoedbeleid van de overheid is bepalend voor de manier waarop betrokken partijen van erfgoedkwesties zich tot elkaar verhouden, en is daarom van grote invloed geweest op de uitkomst van de kwesties die in dit onderzoek aan bod komen. De overheid heeft haar erfgoedbeleid door de tijd heen meermaals veranderd. *Het Erfgoeduniversum* biedt een uitvoerig overzicht van deze beleidsontwikkelingen. In wat volgt is een selectie hiervan weergegeven.

Het overheidsbeleid hangt sterk samen met de doeleinden waarvoor zij erfgoed wil gebruiken. In de negentiende eeuw was dit het vormen van staatsburgers, waardoor de noodzaak werd gevoeld erfgoed te beschermen.¹⁰ Bij erfgoedobjecten kon dit worden gedaan aan de hand van musea, maar bij gebouwd erfgoed lag dit stukken ingewikkelder. De liberale overheid was terughoudend op dit gebied omdat zij niet wilde tornen aan de eigendomsrechten van particulieren.¹¹

Tegen het eind van de negentiende eeuw paste de overheid haar houding aan. Er kwam een actiever erfgoedbeleid omdat het doeleinde van erfgoed was veranderd in het bijbrengen van beschaving. De liberale koers werd gematigd vanuit de overtuiging dat de overheid bepaalde verantwoordelijkheden had ten opzichte van haar burgers en latere generaties. Ingrijpen was van vitaal belang aangezien de industrialisatie en de bevolkingstoename ervoor hadden gezorgd dat veel resten uit het verleden waren afgebroken.¹² Restauratiesubsidies werden verstrekt om (een deel van) wat was gespaard te beschermen. Vanwege gebrek aan regelgeving gebeurde dit echter op incidentiele basis. Voor deze zaken werden erfgoedcommissies en -afdelingen opgericht, maar hun macht was beperkt tot het uitbrengen van adviezen.¹³ Een echte monumentenwet, waarbij de eigendomsrechten werden aangetast en erfgoed beter werd beschermd, kwam pas in 1961.¹⁴

In de jaren tachtig van de twintigste eeuw had een verandering van het erfgoedbeleid wederom grote gevolgen voor de cultuursector. Eerst was dit alleen op het gebied van de financiering, omdat er vanwege de recessie destijds werd bezuinigd op de voor de sector zo goed als onmisbare subsidies. Later bracht de overheid nog de *Nota Cultuurbeleid* uit die stelde dat het publiek voortaan centraal moest staan.¹⁵ De noodzaak om meer bezoekers te trekken en eigen inkomsten te genereren zorgde ervoor dat het marktdenken steeds belangrijker werd voor de culturele sector. De gevolgen hiervan zullen aan bod komen onder het kopje 'authenticiteit'.

Identiteit

Ondanks dat identiteitsbeleving iets is wat op individueel niveau wordt gevoeld, kan het zorgen voor verbinding binnen een samenleving. Het idee dat mensen een groepsidentiteit delen kan er namelijk voor zorgen dat er een onderlinge band wordt gevoeld, zelfs wanneer zij elkaar niet kennen. Het bekendste voorbeeld hiervan zijn nationale identiteiten, die rond 1800 zijn opgekomen. Naar aanleiding van zijn onderzoek naar het ontstaan van deze identiteiten introduceerde de antropoloog Benedict Anderson, in zijn gelijknamige werk, de term *imagined communities*.¹⁶ Hierin stelde hij dat onbekenden zich verbonden kunnen voelen door gedeelde overtuigingen of een gemeenschappelijk verleden.¹⁷ Zijn bevindingen zijn ondanks de nationale focus ook op kleinere groepen toe te passen.

¹⁰ Grijzenhout, 'Inleiding', 12.

¹¹ Halbertsma en Kuipers, *Erfgoeduniversum*, 183.

¹² Ibidem, 184.

¹³ Ibidem, 187.

¹⁴ Ibidem, 193.

¹⁵ Ibidem, 200.

¹⁶ Benedict Anderson, *Imagined communities. Reflections on the origin and spread of nationalism* (Londen, 1983).

¹⁷ Benedict Anderson, *Imagined communities. Reflections on the origin and spread of nationalism* (Herziene druk; Londen, 2006) 6-7.

Wanneer een groep is gevormd op basis van een gemeenschappelijk verleden, kunnen resten uit dit verleden voor leden van deze groep van grote betekenis worden. Over de manier waarop en de aard van de dingen waarbij dit kan gebeuren gaat het bekendste werk van de Franse historicus Pierre Nora; *Les lieux de mémoire*.¹⁸ Dit werk is getiteld naar het door hem bedachte concept, wat vrij te vertalen is naar herinneringsplaatsen. Hoewel Nora dacht dat zijn concept uitsluitend kon worden toegepast op Frankrijk, zijn later over veel andere landen vergelijkbare werken geschreven. Zijn *lieux* beschrijft hij als: 'Any significant entity, whether material or non-material in nature, which by dint of human will or the work of time has become a symbolic element of the memorial heritage of any community.'¹⁹ Volgens Nora worden de *lieux* gevormd op basis van de visie op het verleden en hoe deze wordt herinnerd. Dit maakt ze dynamisch van aard omdat de manier waarop, en door wie er herinnerd wordt met de tijd aan verandering onderhevig is. Het is daarnaast ook mogelijk voor een *lieu* om meerdere betekenislagen te hebben. Dit kan gebeuren wanneer deze tegelijkertijd van belang is voor verschillende groepen die er elk een andere betekenis aan toekennen.²⁰ Met zijn werk heeft Nora duidelijk gemaakt hoe erfgoed in al haar vormen kan dienen als middel om de groepsidentiteit van Andersons *communities* te symboliseren of versterken.

Naast dat identiteit en erfgoed kunnen verbinden, kunnen zij ook tot verdeeldheid leiden. Dit komt door het onontkoombare gevolg van groepsvorming. Hierbij wordt een 'wij' gevormd, waardoor iedereen die hierbuiten valt verandert in 'zij'. Erfgoed kan ervoor zorgen dat dit onderscheid wordt versterkt. Dit kan bijvoorbeeld gebeuren wanneer het voor de groep van buitenstaanders voelt alsof hen iets wordt ontnomen doordat dit wordt toegeëigend door een bepaalde groep. Ook bij vraagstukken over behoud en onderhoud van erfgoed kunnen groepen verschillende, of zelfs conflicterende belangen hebben. Architectuurhistoricus Robert Bevan beschrijft daarnaast in *The destruction of memory* hoe tastbare zaken die een groep als erfgoed beschouwt in het geval van strijd mogelijk doelwit kunnen worden van tegenstanders, omdat zo op symbolische wijze de gehele groep wordt geraakt.²¹

Identiteit speelt daarnaast mogelijk een rol in het proces van democratisering van erfgoed. In zijn bedrage aan de bundel *Bezeten van vroeger* geeft Pim den Boer een verklaring voor deze democratisering.²² Hij stelt dat crisissentiment, in tijden van verandering en dreiging, zorgt voor een toename van het historisch bewustzijn en waardering voor erfgoed. Dit zou komen doordat onzekerheid over de toekomst de aandacht doet vestigen op het verleden, wat vertrouwd is.²³ In de hedendaagse samenleving zou dit crisissentiment worden gevoeld als gevolg van de opkomst van moderne levensstijlen, gekenmerkt door de voortdurende technologische ontwikkelingen, de massale instroom van migranten en de europeanisering.²⁴ Hierbij zorgen de laatste twee ontwikkelingen bovendien tot een versterking van het eigen identiteitsbesef, omdat lidstaten van de Europese Unie het gevoel zouden hebben dat hun nationale identiteit zou worden bedreigd, waardoor zij deze zijn gaan benadrukken.²⁵

¹⁸ Pierre Nora, *Les lieux de mémoire* I-VII (Parijs, 1984-1993).

¹⁹ Pierre Nora, *Realms of memory. Rethinking the French past. Vol. 1: Conflicts and divisions* (New York, 1996) xvii.

²⁰ Willem Frijhoff, *De mist van de geschiedenis. Over herinneren, vergeten en het historisch geheugen van de samenleving* (Nijmegen, 2011) 35.

²¹ Robert Bevan, *The destruction of memory. Architecture at war*. (Londen, 2006) 8.

²² Rob van der Laarse (red.), *Bezeten van vroeger. Erfgoed, identiteit en musealisering* (Amsterdam, 2005).

²³ Pim den Boer, 'Geschiedenis, herinnering en 'lieux de mémoire' in: Rob van der Laarse (red.), *Bezeten van vroeger. Erfgoed, identiteit en musealisering* (Amsterdam, 2005) 40-58, aldaar 45.

²⁴ Den Boer, 'Geschiedenis', 52.

²⁵ Grijzenhout, 'Inleiding', 14.

Authenticiteit

Authenticiteit heeft betrekking op de historische waarde die erfgoed kan hebben. Het is mogelijk om erfgoed te gebruiken voor onderzoek naar het verleden, waar het een overblijfsel van is, mits de informatie die het levert juist is. Het criterium van authenticiteit wordt bij gebouwd erfgoed op een andere manier toegepast dan bij objecten. Bij objecten kan de authenticiteit ervan namelijk relatief eenvoudig worden gewaarborgd, door ze te bewaren in bijvoorbeeld depots en musea. Bij gebouwen ligt dit anders omdat zij vaak worden bewoond of gebruikt, en bovendien kwetsbaarder zijn voor verval. Wanneer authenticiteit op zijn striktst wordt toegepast zou dit betekenen dat het niet toegestaan is in te grijpen tegen natuurlijk verval, omdat dit de authenticiteit van het gebouwde erfgoed zou aantasten.²⁶ Dit gaat in tegen het principe dat erfgoed moet worden behouden voor toekomstige generaties. Daarom is het tegenwoordig geaccepteerd om oude gebouwen te restaureren, mits zoveel mogelijk gebruik wordt gemaakt van authentieke materialen en de vorm niet wordt aangetast.²⁷

In het verleden is vaak discussie geweest vanwege verschillende opvattingen over restauratie-ethiek: de manier waarop gebouwd erfgoed moet worden behandeld of behouden.²⁸ In de negentiende eeuw vond hierover het principiële restauratiedebat plaats tussen de tegenovergestelde visies van twee prominente architectuurtheoretici. Enerzijds was er de benadering van de Franse architect Eugène Viollet-le-Duc. Deze stelde dat restauraties van oude gebouwen moesten resulteren in 'herstel in oude luister'. Dit kon ook betekenen dat er een 'onwaar' esthetisch ideaalbeeld werd gecreëerd. Hiertegenover stond de benadering van de historicus John Ruskin. Deze wees restauratie in zijn geheel af omdat iedere vorm van ingrijpen tegen natuurlijk verval het werk van de architect zou aantasten, iets dat bovendien zou zorgen voor geschiedvervalsing.²⁹ De strijd ging dus over de fundamentele keuze die moest worden gemaakt tussen 'beeld' enerzijds, en 'bron' anderzijds, zoals IJsbrand Hummelen het conflict zo treffend verwoordde.³⁰ Als gevolg van deze onenigheid heeft de Oudheidkundige Bond in 1917 de eerste restauratiebeginselen, beter bekend als de *Grondbeginselen*, opgesteld.³¹ De strekking hiervan was 'behouden gaat voor vernieuwen'. Ook schreven zij voor dat eigentijdse aanpassingen goed herkenbaar moesten zijn om geen valse authenticiteit te suggereren.³²

Halverwege de twintigste eeuw werd duidelijk dat het belang van authenticiteit in erfgoedkwesties niet voor iedereen even zwaar woog. Destijds stonden de restauratiebeginselen namelijk niet toe dat de historische binnensteden na de verwoestingen van de Tweede Wereldoorlog werden herbouwd in hun vooroorlogse vorm. Desondanks is veel herbouwd in 'authentieke' vorm, zoals het er voor de oorlog had bijgestaan. Dit heeft volgens Wim Denslagen te maken met de emotionele lading van de kwestie. Het gemis van de vertrouwde omgeving belette inwoners namelijk hun oorlogstrauma te verwerken, doordat het naoorlogse straatbeeld een constante herinnering was aan wat er was gebeurd.³³ Herbouw naar authentieke vorm was in deze periode niet altijd mogelijk vanwege een gebrek aan materiaal en financiële middelen. Ook kwam het voor dat er bewust werd

²⁶ Wessel Krul, 'Tegen het erfgoed. Over vooruitgang en vandalisme' in: Frans Grijzenhout (red.), *Erfgoed. De geschiedenis van een begrip* (Amsterdam, 2007) 265-304, aldaar 285.

²⁷ Halbertsma en Kuipers, *Erfgoeduniversum*, 94.

²⁸ Anouk Riehl, *Het Valkhof en herbouw. Het verleden voorbij?* (Delft, 1997) 76.

²⁹ Halbertsma en Kuipers, *Erfgoeduniversum*, 84.

³⁰ Ibidem, 82.

³¹ Krul, 'Tegen erfgoed', 299.

³² Ibidem, 299.

³³ Wim Denslagen, 'Introduction' in: Wim Denslagen en Niels Gutschow (red.), *Architectural imitations. Reproductions and pastiches in east and west* (Maastricht, 2005) 16.

gekozen voor een andere vorm. In sommigen gevallen was er sprake van 'hyperrealisme', waarbij herbouw de stijl volgde die al aanwezig was, maar deze sterk aandikt. Denslagen verklaart dit als een manier om aangedaan leed te compenseren.³⁴ Daarnaast waren er architecten die de herbouw van oude gebouwen afkeurden. Liever bouwden zij naar eigen ontwerp met nieuwe materialen in de opgekomen moderne stijl.³⁵

Zoals eerder vermeld heeft als gevolg van de recessie van de jaren tachtig de marktwerking zijn intrede gedaan in de culturele sector. Dit heeft geleid tot een nieuwe benadering van authenticiteit. Door de toegenomen onderlinge concurrentie is de wens van het publiek namelijk belangrijker geworden. Als gevolg hiervan wordt hen steeds vaker een 'authentieke beleving' aangeboden, zoals beschreven door de economen Joseph Pine en James Gilmore.³⁶ Critici noemen deze ontwikkeling ook wel de 'verpretparking' of *disneyfication* van geschiedenis.³⁷ De nadruk op beleving wordt volgens publiekshistoricus Kees Ribbens weinig gewaardeerd door professionele historici, vanwege de vrees voor onzorgvuldige omgang met het verleden. Het kan bij deze vormen van recreatie namelijk lijken dat vermaak zwaarder weegt dan inhoudelijke diepgang, en authenticiteit en het verleden niet serieus worden genomen.³⁸ Authenticiteit is dus niet alleen van belang wanneer iets wordt gebruikt als bron voor onderzoek, het is ook belangrijk om te voorkomen dat 'het grote publiek' een onwaar beeld van het verleden vormt. De nieuwe benadering kan volgens Ribbens echter ook nieuwe mogelijkheden bieden. Zo betoogt hij dat entertainen, van bijvoorbeeld museumbezoekers, een effectief middel kan zijn om hen meer te betrekken bij het verhaal dat een museum wil overdragen. Wel stelt hij dat alleen vermaak niet het enige doel mag zijn, omdat de verantwoordelijkheid om het inzicht van de bezoeker in het verleden te vergroten blijft bestaan.³⁹

Uit bovenstaande blijkt dat het doel van erfgoed kan zijn te amuseren, informeren of symboliseren. Daarbij is ook duidelijk geworden dat identiteit en authenticiteit een belangrijke rol spelen bij erfgoedkwesties. De mate waarin belang wordt gehecht aan de verschillende aspecten van het erfgoed is afhankelijk van wie het benadert en vanuit welk doel dit wordt gedaan. Dit kan leiden tot spanning tussen de betrokken partijen. Het doel is namelijk ook van invloed op hun standpunten, en daarmee de uitkomst van vraagstukken over het behoud, onderhoud en gebruik van erfgoed.

In het onderzoek dat volgt wordt een vertaalslag gemaakt van theorie naar praktijk. Er wordt onderzocht of, en zo ja, op welke manier, de behandelde begrippen van invloed zijn geweest op lokale erfgoedkwesties. Er is gekeken naar de manier waarop de betrokken partijen zich impliciet of expliciet hebben uitgesproken over het belang dat zij aan beide aspecten hechtten. Er zal geen uitspraak worden gedaan over welk aspect het belangrijkste was, omdat dit vanwege hun subjectieve aard niet objectief is vast te stellen.

³⁴ Denslagen, 'Introduction', 23.

³⁵ Denslagen, 'Introduction', 4.

³⁶ Joseph Pine en James Gilmore, *The experience economy. Work is theatre and every business a stage* (Boston, 1999); Joseph Pine en James Gilmore, *Authenticity: What consumers really want* (Boston, 2007).

³⁷ Ribbens, *Eigentijds verleden*, 30.

³⁸ Ibidem, 126.

³⁹ Esther Captain en Kees Ribbens, *Tonen van de oorlog. Toekomst voor het museale erfgoed van de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam, 2011) 35.

Bron en methode

De keuze voor de erfgoedkwesties die worden bestudeerd om de onderzoeksvraag te beantwoorden is gemaakt op basis van het idee van Den Boer dat momenten van ingrijpende verandering zorgen voor een toename in de waardering van erfgoed.⁴⁰ Deze toegenomen waardering maakt het interessant om de omgang met resten uit het verleden te bestuderen, en daarom spelen alle gekozen casussen zich af op momenten van grote verandering in Nijmegen. Wel dient te worden vermeld dat dit onderzoek niet pretendeert aan de hand van drie casussen de hele ontwikkeling van de omgang met erfgoed te omvatten. Door de subjectieve waarderingen staat iedere kwestie op zichzelf. Wel kan het onderzoek inzicht verschaffen in de algemene tendens en heersende opvattingen.

De kwestie van de Kruittoren speelt zich af ten tijde van de industrialisatie en de afbraak van de stadsmuren, twee ontwikkelingen die vergaande gevolgen hebben voor het leven in de stad en daaromheen. De tweede casus is de Stevenstoren, geplaatst in de wederopbouwperiode nadat de Tweede Wereldoorlog het leven drastisch had veranderd. De derde casus is de in de inleiding benoemde Donjon. Deze speelt zich af in het heden, waarover Den Boer stelt dat onder andere de opkomst van moderne levensstijlen en de europeanisering voor onzekerheid over de toekomst en de eigen identiteit zorgen. De drie casussen betreffen allen torens, die door hun zichtbaarheid bijzonder goede beeld dragers zijn en daardoor zeer geschikt zijn om een stadsidentiteit uit te dragen.⁴¹

In de formulering van de onderzoeksvraag is gekozen om een duidelijke verdeling te maken tussen de begrippen identiteit en authenticiteit en het vraagstuk van autoriteit. Zoals bij de bespreking van de theorie naar voren kwam is de gemaakte scheiding enkel praktisch geweest. De aspecten zijn namelijk niet alleen van invloed op het verloop van de kwesties, maar ook op elkaar. Identiteit en authenticiteit zijn vervlochten met elkaar door de rol die zij hebben in het toekennen van waarde van erfgoed. Ook het vraagstuk van autoriteit is sterk verbonden aan deze begrippen, aangezien zij bepaalt hoeveel invloed verschillende groepen hebben, die verschillen in hun optiek met betrekking tot het belang van deze begrippen. De gemaakte verdeling helpt bij het beantwoorden van de onderzoeksvraag, omdat het hierdoor mogelijk is om inzicht te krijgen in de afzonderlijke rol van de aspecten in het verloop van de kwesties.

De onderzoeksvraag zal worden beantwoord met behulp van primaire bronnen en secundaire literatuur. Voor de casus van de Kruittoren is het archief van de Commissie tot Uitleg van de Stad van grote waarde geweest. Hieruit zijn brieven, plannen en plattegronden voor de stadsuitleg gebruikt. Het onderzoek naar de Stevenstoren is met name gebaseerd op een ongepubliceerde dissertatie van Albert Lemmens, waarin kopieën van brieven tussen de betrokken partijen zijn opgenomen.⁴² Voor de casus van de Donjon is gebruik gemaakt van enkele artikelen van De Gelderlander, alsmede eerder uitgevoerde onderzoeken.⁴³ Daarvan zijn in het bijzonder de bundel over het Valkhof onder redactie van Hettie Peterse en Dolly Verhoeven en de masterscriptie van Alexander van Megen en Martijn Vermeulen bijzonder nuttig gebleken. In de hoofdstukken die volgen worden de bronnen op basis van dit materiaal geanalyseerd aan de hand van de behandelde theorie.

In ieder hoofdstuk worden de casussen op chronologische volgorde behandeld. Dit maakt het mogelijk eventuele ontwikkelingen in opvattingen te herkennen. Om het onderzoek binnen de juiste

⁴⁰ Den Boer, 'Geschiedenis', 52.

⁴¹ Gert-Jan Hospers, *Er gaat niets boven city marketing. Hoe zet je een plaats op de kaart?* (Zaltbommel, 2011), 27.

⁴² Albert Lemmens, *De Stevenstoren te Nijmegen. De geschiedenis van een herbouw* (Nijmegen, 1992).

⁴³ Hettie Peterse en Dolly Verhoeven (red.), *Het Valkhof. 2000 jaar geschiedenis* (Nijmegen, 2014); Alexander van Megen en Martijn Vermeulen, 'Ons Forum Romanum': strijdtoneel van history en memory. Het historisch argument in de discussies over braak- en bouwplannen op het Valkhof te Nijmegen (1796-2006). (Masterscriptie Radboud Universiteit Nijmegen 2014).

context te plaatsen zal het eerste hoofdstuk de benodigde toelichting geven van de casussen en het breekpunt waarin zij zich afspelen. In het tweede hoofdstuk wordt gekeken naar de relatie tussen de casussen en het begrip identiteit. Hierbij draait het om vragen als welke betekenissen er zijn toegekend en de symboliek waaraan zij mogelijk waren gepaard. In het derde hoofdstuk wordt gekeken naar de manier waarop authenticiteit heeft meegespeeld in de kwesties. Bijbehorende vragen zijn: Wordt er door betrokken partijen belang gehecht aan authenticiteit? Zo ja: op welke manier en om welke redenen wordt dit gedaan? Hebben de betrokken partijen mogelijk conflicterende opvattingen? In het laatste hoofdstuk wordt gekeken naar hoe de betrokken partijen zich verhouden tot elkaar en het al dan niet aanwezige wettelijke kader. De inzichten die in voorgaande hoofdstukken zijn verkregen zullen vervolgens in de conclusie worden aangehaald om zo een antwoord te geven op vraag welke rol identiteit, authenticiteit en autoriteit hebben gespeeld in de omgang met monumentaal erfgoed in Nijmegen.

Hoofdstuk 1 – Historische context

De Kruittoren

De grote verandering die plaats vond ten tijde van de casus van de Kruittoren is de overgang van Nijmegen als vestingstad, naar die van woonstad voor de rijken. Tot het eind van de negentiende eeuw werd het leven van de Nijmegenaren sterk beïnvloed door de stadsmuren die de stad omringden. Doordat de stad de status van vesting had, was het wegens defensieve redenen niet toegestaan de muren af te breken, of hier binnen een afstand van één à twee kilometer buiten te bouwen. Dit had als gevolg dat de leefomstandigheden gedurende de negentiende eeuw verslechterden toen het inwonersaantal toenam. Omdat de stad niet kon uitbreiden ging men steeds meer opeengehoopt leven, wat in combinatie met de slechte hygiëne en het gebrek aan schone watervoorziening de verspreiding van ziekten in de hand werkte.⁴⁴ Daarnaast werd de stad verhinderd deel te nemen aan de industrialisatie, omdat er simpelweg geen ruimte was voor fabrieken en arbeiders. Bovendien werd Nijmegen niet toegestaan zich aan te sluiten op het spoorwegnet, waardoor de stadsmuren Nijmegen letterlijk afsloten van de buitenwereld.

Om een einde te maken aan deze situatie heeft het gemeentebestuur vanaf 1852 meerdere pogingen ondernomen om Nijmegen van haar vestingstatus te ontdoen. In brieven aan de Tweede Kamer werden de muren beschreven als een 'ondragelijke dwangbuis', waarvan het militair nut werd betwijfeld.⁴⁵ Ook werd voorspeld dat de toekomst van Nijmegen treurig zou zijn en dat haar vroegere welvaart plaats zou moeten gaan maken voor 'kwijning en verval'.⁴⁶ Op 11 maart 1874, twee jaar nadat de gemeenteraad haar laatste brief had verzonden, werd een nieuwe vestingwet aangenomen waardoor onder meer Nijmegen van haar vestingstatus was ontdaan.⁴⁷ Dat de Nijmegenaren blij waren met de afbraak van de stadsmuren blijkt uit het feestlied dat enkele jaren later, in 1886, bij de

⁴⁴ Fieke Meijer, 'De hygiënische toestanden in Nijmegen 1850-1880', *Numaga, tijdschrift gewijd aan heden en verleden van Nijmegen en omgeving* 6 (1960) 63-133, aldaar 111.

⁴⁵ Regionaal Archief Nijmegen [hierna afgekort als RAN], Archief Commissie tot de Uitleg van de Stad Nijmegen 1875- 1890 (47) [hierna afgekort als Archief Uitleg], inv.nr. 19, Concepten en adressen aan de regering om aan te dringen op de opheffing van Nijmegen als vesting. Specifieke stukken: Brief van de Gemeenteraad van Nijmegen aan de Tweede Kamer van november 1870 en Brief van T. Stieltjes aan de Tweede Kamer van 10 juni 1868.

⁴⁶ RAN, Archief Uitleg, inv.nr. 19, Aandringen op de opheffing van vesting. Specifiek stuk: Brief van de Gemeenteraad van Nijmegen aan de Tweede Kamer van december 1872.

⁴⁷ Priem, Begheyn-Huisman en Coppes, *Lauwerier Korfmacher*, 9.

festiviteiten rond de voltooiing van de stadsuitleg werd gezongen, waarin zij zongen: “Poorten, muren zijn gevallen, door den tijd te lang gespaard.”⁴⁸

De afbraak van de vestingwerken gaf Nijmegen de ruimte om zichzelf opnieuw uit te vinden. Hoewel de stadsuitleg plaatsvond ten tijde van de Nederlandse industrialisatie, koos het stadsbestuur ervoor om van Nijmegen geen industriestad te maken. Zij zagen meer kansen in het plan om Nijmegen een woonstad voor welgestelden te maken, in de hoop dat dit tot economische voorspoed zou leiden.⁴⁹ Om dit plan uit te voeren stelde de gemeente een driemanschap aan van vooraanstaande Nijmegenaren als ‘De Commissie tot Uitleg van de Stad’ (hierna Commissie Uitleg).

In de hoofdstukken die volgen zal duidelijk worden hoe de Commissie Uitleg besloot om te gaan met de Kruittoren, welke ook wel bekend is als de Kronenburgertoren. Verdere betrokkenen aangaande deze casus zijn de Antwerpse stadsarchitect Lieve Rosseels en restauratiearchitect Pierre J.H. Cuypers. Daarnaast is ook een rol weggelegd voor De Rijksadviseurs voor de Monumenten van Geschiedenis en Kunst.

2. Het Driemanschap tot uitleg van de stad, v.l.n.r. Johannes Graadt van Roggen, Walraven Francken en Hermanus Terwindt.

De Stevenstoren

De tijd waarin de casus van de Stevenstoren zich afspeelt kenmerkt zich door verwoesting en wederopbouw. In 1935, enkele jaren voordat Nijmegen in 1940 werd bezet door Duitsland, was een subsidieregeling getroffen tussen de gemeente en het Rijk om de Stevenskerk te restaureren. Dit was broodnodig, aangezien de kerk destijds in slechte toestand verkeerde.⁵⁰ Voor de uitvoering was restauratiearchitect Bernardus van Bilderbeek aangesteld. Ter voorbereiding was hij al begonnen met het in kaart brengen van de kerk, toen de Duitse bezetting de plannen tot een halt bracht.

Op 22 februari 1944 verwoestte een bombardement van de geallieerden vrijwel de gehele historische binnenstad van Nijmegen, zo ook de Stevenstoren. Het bombardement zou later worden beschreven als een vergissing, maar dat deed niets af aan de rampzaligheid van de gebeurtenis voor de stad en haar inwoners. In 1943 werd de NSB'er Marius van Lokhorst aangesteld als burgemeester, maar vanwege ziekte lag de zeggenschap ten tijde van het bombardement bij locoburgemeester Hermanus Hondius, eveneens NSB'er.⁵¹ Hondius verzorgde in de nasleep de collectieve uitvaart voor de slachtoffers van het bombardement. Daarnaast heeft hij een belangrijke rol gespeeld in de kwestie van de Stevenstoren.

Vanwege de al uitgevoerde voorbereidingen leken de herstelwerkzaamheden aanvankelijk een relatief simpele opgave te worden, maar snel bleek dit allerm minst het geval te zijn. De benodigde gegevens voor de herbouw van de toren ontbraken namelijk in Van Bilderbeeks restauratieplannen.

⁴⁸RAN, Archief J.M.G.M. Brinkhoff 1920-1986 (145), inv.nr. 318, Programma van de feestviering ‘bij gelegenheid der voltooiing van den uitleg der stad Nijmegen in 1886’. Regel uit het feestlied dat werd gezongen op de openingsavond, te vinden op pagina 7 en 8. Zie bijlage 1 voor het volledige lied.

⁴⁹ Priem, Begheyn-Huisman en Coppes, *Lauwerier Korfmacher*. 9.

⁵⁰ Ronald Glaudemans, ‘Restauratie, verwoesting, wederopbouw. Instandhouding in de twintigste eeuw’ in: Hettie Peterse (red.), *De Stevenskerk. 750 jaar spiegel van Nijmegen* (Nijmegen, 2017) 267-281, aldaar 267.

⁵¹ Alexander van Kessel, ‘Bestuur en politiek in de twintigste eeuw. Van ‘Monnikendam’ tot ‘Havana’ aan de Waal’ in: Jan Brabers (red.), *Nijmegen. Geschiedenis van de oudste stad van Nederland, negentiende en twintigste eeuw* (Wormer, 2005) 507-583, aldaar 541.

Dit kwam doordat de vooroorlogse staat waarin deze verkeerde veel beter was dan die van de kerk. Dit verklaarde Hondius met een 'historische merkwaardigheid', die ervoor had gezorgd dat de toren eigendom was van de gemeente, terwijl de rest van de kerk onder het beheer van het Rijk viel.⁵²

Het probleem van de ontbrekende documentatie leek te zijn opgelost dankzij de onervaren restauratiearchitect Anton Willem Jansz. Hij kwam uit Voorburg, maar had altijd een grote bewondering gehad voor de Nijmeegse Stevenstoren. Omdat hij enkele jaren voor de oorlog een serie tekeningen had gemaakt van de toren, bood hij Hondius zijn diensten aan voor dit deel van de herbouw. Hij werd aangenomen, tot ongenoegen van het Rijksbureau van de Monumentenzorg en Van Bilderbeek, maar aangezien kerk en toren één geheel diende te worden moesten Jansz en van Bilderbeek samenwerken. Toen de herbouw uiteindelijk begon in 1948, zorgde een verschil in opvattingen voor een moeizame samenwerking tussen de twee architecten.

De Donjon

De geschiedenis van de laatste casus begint al lang voor de veelbesproken Donjon hier werd gebouwd, namelijk in de tijd van de Romeinen. Zij vestigden zich op deze heuvel vanwege de strategische ligging.⁵³ In de eeuwen die hierop volgden is deze plaats altijd bewoond gebleven, waardoor zij van grote historische en archeologische waarde is geworden.

Vanwege dit Romeinse verleden heeft de heuvel ook een grote symbolische betekenis gekregen, wat ertoe leidde dat latere vorsten er eerst een palts, en later een burcht bouwden. Nadat deze burcht was afgebroken, bleef het een plaats van grote betekenis. Er werd namelijk een door Johan David Zocher ontworpen herinneringspark aangelegd, met als doel de verloren burcht te herdenken.⁵⁴ De Sint-Nicolaaskapel en de Sint Maartenskapel, beter bekend als de Barbarossaruïne, zijn de enige delen die zijn overgebleven van de burcht. In het park van Zocher deden zij dienst als nostalgische decoratie.

De eerste tegengeluiden over deze invulling voor het Valkhof klonken halverwege de twintigste eeuw. Toen werd de eerste in een serie pogingen ondernomen om aanvankelijk de gehele burcht, maar later alleen de toren, te doen 'herleven', zoals verwoord door de Valkhofvereniging.⁵⁵ Deze pogingen worden behandeld in de komende hoofdstukken, waarbij vooral wordt gekeken naar de meest recente poging.

Hoofdstuk 2 – Identiteit

In dit hoofdstuk zullen de casussen laten zien hoe identiteit kan worden ingezet om een verleden te representeren. Ook wordt duidelijk welke gevolgen het kan hebben wanneer erfgoed de identiteit van een groep symboliseert en hoe erfgoed kan worden ingezet om een groepsidentiteit te versterken.

De Kruittoren

Doordat de gemeente zich wilde profileren als aantrekkelijke woonstad voor gepensioneerden en renteniers, werd de stadsuitleg voornamelijk vanuit een esthetische visie ontworpen.⁵⁶ Zo zou de aanleg van brede boulevards en de bouw van villa's ervoor zorgen dat de stad een modern uiterlijk

⁵² Albert Lemmens, *De Stevenstoren te Nijmegen. De geschiedenis van een herbouw* (Nijmegen, 1992) 31, 54.

⁵³ Harry van Enckevort en Jan Thijssen, 'Het Valkhof en omgeving tot het einde van de Romeinse tijd' in: Hettie Peterse en Dolly Verhoeven (red.) *Het Valkhof. 2000 jaar geschiedenis* (Nijmegen, 2014) 23-42, aldaar 25-27.

⁵⁴ Sandra Langereis, *Breken met het verleden. Herinneren en vergeten op het Valkhof in de Bataafse revolutiejaren* (Nijmegen, 2010) 16.

⁵⁵ Riehl, *Valkhof herbouw*, 57.

⁵⁶ P. Ekkers en T. Ganzevles, 'Ruimtelijke ontwikkeling in de negentiende en twintigste eeuw' in: Jan Brabers (red.), *Nijmegen. Geschiedenis van de oudste stad van Nederland, negentiende en twintigste eeuw* (Wormer, 2005) 17-31, aldaar 21.

kreeg en prestige ging uitdragen. Om ruimte te maken voor de uitvoering van de plannen werd vrijwel het gehele complex van vestingwerken afgebroken. Hierbij zijn een aantal delen van de sloop gespaard van de sloophamer, waaronder de Kruittoren. Waar de vestingwerken in zijn geheel werden gezien als belemmering, zag de Commissie Uitleg hoe het behoud van een deel van de werken zou kunnen worden ingezet voor het nieuwe imago van de stad.

De resten werden verwerkt in parken die als gordel rond de oude stad werden aangelegd, om Nijmegen als aantrekkelijke stad te verkopen.⁵⁷ Hiermee werd ingespeeld op een behoefte die was opgekomen als gevolg van de industrialisatie. Als tegenreactie op de industrialisering was namelijk de beweging van de Romantiek ontstaan, waarin de natuur en het verleden werden geïdealiseerd. In weelderige parken te midden van steden had men het idee het drukke leven te kunnen ontvluchten. Als decor in deze parken werden vaak imitatieruïnes geplaatst als nostalgische verwijzing naar het verleden. De Rijksadviseurs voor de Monumenten van Geschiedenis en Kunst schreven de Commissie Uitleg in een brief dat zij het uit historisch belang “onvoorwaardelijk wenschelijk” achtten dat de Kronenburgertoren behouden zou worden, en dat de Kruittoren uitstekend dienst zou doen als decoratie in een park.⁵⁸ De Rijksdienst bleek niet de enige te zijn met die mening; in alle voorstellen die werden ingediend voor de aanleg van het Kronenburgerpark nam de Kruittoren een prominente plaats in.⁵⁹ Hiermee heeft de Commissie Uitleg toch nog het historische karakter van de stad weten te behouden.

De Stevenstoren

Vanwege de nadrukkelijke aanwezigheid in het stadscentrum is de Stevenstoren als ‘Wachter aan de Waal’ één van de bekendste beeld dragers van Nijmegen. Dankzij zijn bekendheid voelen inwoners van Nijmegen zich verbonden met de toren, wat de Stevenstoren sterk verbonden maakt aan de Nijmeegse identiteit. Welke gevolgen deze verbondenheid met de toren kan hebben, werd pijnlijk duidelijk door het bombardement op Nijmegen van 22 februari 1944. In veel getuigenverslagen van het bombardement wordt het moment dat een bom de toren raakte, waarna deze instortte, nadrukkelijk vermeld.⁶⁰ Uit onderzoek is echter gebleken dat de toren bezweek als gevolg van naschokken die een nabij ingeslagen bom had veroorzaakt. Volgens Lemmens verklaren deze valse verklaringen van het hevige trauma de emotionele betrokkenheid die werd gevoeld met de toren.⁶¹

3. Propaganda poster NSB.

⁵⁷ Priem, Begheyn-Huisman en Coppes, *Lauwerier Korfmacher*, 9.

⁵⁸ RAN, Archief Secretarie Gemeente Nijmegen (2), inv.nr. 19-10471, Missive van de Rijks-Adviseurs voor de monumenten van geschiedenis en kunst aan de minister van financiën houdende advies om tenminste enkele stadspoorten en een gedeelte van de stadsmuur te behouden (1875). Brief van 31 december 1875.

⁵⁹ RAN, Archief Uitleg, inv.nr. 2.4.4.1., Tekeningen Kronenburgerpark, specifiek nog nummer 289 tot en met 295.

⁶⁰ Lemmens, *Stevenstoren*, 38.

⁶¹ Lemmens, *Stevenstoren*, 39.

Uit het handelen van de Duitse bezetter in de nasleep van het bombardement is eveneens op te maken dat de toren van groot belang was voor de Nijmegenaren, en dat de bezetter zich hiervan bewust was. Om te voorkomen dat de vijand de effectiviteit van bombardementen kon vaststellen, werden resultaten van bombardementen doorgaans niet bekend gemaakt. Voor de bombardementen van 22 februari werd een uitzondering gemaakt.⁶² Op afbeelding 3 en 4 zijn de nationaalsocialistische propaganda-affiches te zien die de bezetter na het bombardement verspreide, waarbij de keuze voor de Stevenstoren veelzeggend is. De verwoeste toren werd hét symbool om de verschrikking van de daad van de geallieerden te onderstrepen, waarmee een traumatische herinnering tactisch werd ingezet. In propagandistische berichtgeving werd het bombardement verkondigd als een misdaad die was gepleegd door “cultuurloze barbaren”, die de Nijmeegse “tooverachtige sfeer van oudheid” hadden vernietigd.⁶³

4. Propaganda poster NSB

Ondanks dat de verbondenheid met de toren ertoe had geleid dat de verwoesting ervan het bombardement extra pijnlijk maakte, heeft deze verbondenheid er ook voor gezorgd dat de toren weer kon herrijzen aan de Nijmeegse horizon. Na de oorlog had de overheid namelijk besloten “dat de kerken zonder torens herbouwd zullen worden.”⁶⁴ Om te voorkomen dat de Stevenskerk en Nijmegen haar toren moesten missen, schreef Jansz op 30 januari 1948 een brief aan de Minister van Wederopbouw en Volkshuisvesting. Hierin vroeg Jansz de minister of hij een uitzondering wilde maken voor de Stevenstoren, omdat de Nijmegenaren erg gehecht waren aan de toren, en omdat de toren los stond van de kerk. In eerste instantie werd dit verzoek niet gehonoreerd, maar nadat burgemeester Hustinx een brief stuurde waarin hij aandrong op toestemming werd deze op 23 maart alsnog verleend.⁶⁵

De Donjon

Vanwege de Romeinse geschiedenis van het Valkhof koos Karel de Grote deze plaats om zijn palts te bouwen. Zo trachtte hij continuïteit te suggereren tussen zijn rijk en dat van de Romeinen. Met ditzelfde doel heeft Frederik Barbarossa in de twaalfde eeuw op deze plaats zijn burcht gebouwd, waarmee hij zichzelf tevens verbond met keizer Karel. In de eeuwen die volgden heeft deze burcht herhaaldelijk als residentie gediend voor hertogen en vorsten. Toen Nijmegen in 1230 werd verheven tot Rijksstad deed de burcht voortaan dienst om de band met de keizer te symboliseren, tezamen met de keizerlijke kroon en de adelaars op het stadswapen. Ondanks dat Nijmegen de titel van Rijksstad slechts enkele jaren heeft kunnen voeren, is zij zich altijd zo blijven profileren.⁶⁶ De stad koesterde de burcht als bekroning van een ruim duizend jaar durende *translatio imperii*, de verbondenheid met het Romeinse Rijk en de Duitse keizers.⁶⁷

⁶² Joost Rosendaal, *Nijmegen '44. Verwoesting, verdriet en verwerking* (Nijmegen, 2009) 87.

⁶³ Rosendaal, *Nijmegen '44*, 100.

⁶⁴ Lemmens, *Stevenstoren*, 38.

⁶⁵ Peterse, *Stevenskerk*, 59.

⁶⁶ Langereis, *Breken verleden*, 47.

⁶⁷ Jac Geurts, ‘Het verval van een icoon. De Valkhofburcht gedurende de jaren 1543-1797’ in: Hettie Peterse en Dolly Verhoeven (red.), *Het Valkhof. 2000 jaar geschiedenis* (Nijmegen, 2014) 151-174, aldaar 158-160.

In de nasleep van de Franse Revolutie werd de Bataafse Republiek uitgeroepen, waarna een periode volgde waarin alles dat inging tegen de volkssoevereiniteit het moest ontzien; zo ook de Nijmeegse burcht.⁶⁸ De patriottische nieuwe orde associeerde de burcht namelijk met de overheersende elite. Bij de Franse inval in 1794 werd de burcht dusdanig beschadigd dat een kostbare restauratie nodig was om te voorkomen dat zij zou instorten. De officiële lezing stelt dat het provinciaal bestuur besloot tot sloop uit financiële overwegingen, maar uit de literatuur komt stevast naar voren dat de burcht werd gebruikt om af te rekenen met de arrogante houding van Nijmegen als Rijksstad.⁶⁹ Protest van het stadsbestuur mocht niet baten. “Nu zijn we niets meer”, werd verzucht over het verlies van de burcht in een troostrede voor Nijmegen.⁷⁰ Op het Valkhof werd een herinneringspark aangelegd voor het roemrijke verleden van Nijmegen. Op een van de bankjes in dit park staat gegraveerd: ‘weet ge mij een plaats te noemen, die op zoo veel moois kan roemen.’⁷¹ Deze zin uit een van de vele gedichten die zijn gewijd aan de geliefde burcht, toont duidelijk wat de burcht symboliseerde, waardoor de afbraak emotioneel zeer beladen was.

5. *Zicht op Nijmegen van Jan van Goyen, 1648.*

Bij de herbouwplannen voor de burcht is de symbolische functie die de burcht zou vervullen altijd van belang geweest. Hierbij zou de burcht een identiteit versterken, al was deze identiteit niet altijd alleen de Nijmeegse. In de herbouwplannen uit 1949 werd gesteld dat de burcht zou moeten worden herbouwd zodat de Katholieke Universiteit zich er in kon huisvesten, waarmee de rol die Karel de Grote had gespeeld in het verspreiden van het christendom werd benadrukt.⁷² Dezelfde band met Karel de Grote werd in de poging van 1996 opnieuw aangehaald, maar dan vanwege zijn rol als ‘vader van Europa’. Hiermee werd ingezet op de recente politieke vorming van Europa in 1992, omdat er in deze periode veel geld werd vrijgemaakt voor projecten die het Europese gedachtegoed uitdroegen.

⁶⁸ Langereis, *Breken verleden*, 52.

⁶⁹ Ibidem, 103.

⁷⁰ Justus van der Bruggen, *Troostrede aan het oude Nijmegen* (1861).

⁷¹ Hettie Peterse, ‘Heimwee naar de burcht’ in: Hettie Peterse en Dolly Verhoeven (red.), *Het Valkhof. 2000 jaar geschiedenis* (Nijmegen, 2014) 191-211, aldaar 196.

⁷² Van Megen en Vermeulen, ‘Ons Forum Romanum’, 28.

De Nijmeegse identiteit werd daarom verbonden aan de Europese identiteit.⁷³ De inzet van deze betekenis voor gemeenschappen laat zien dat in deze tijd gebruik werd gemaakt van gebouwd erfgoed om *imagined communities* te versterken dan wel te vormen.

In plannen voor herbouwpogingen in 1996 en nog meer in 2005, is er door de Valkhofvereniging ook meer nadruk gelegd op de betekenis van de burcht voor een kleinere *community*, namelijk die van de 'echte' Nijmegenaren. Zij maakte dit onderscheid door sterk in te spelen op de emotionele impact die de afbraak van de burcht had gehad op de inwoners van de stad. Volgens de Valkhofvereniging had de afbraak van de burcht, als symbool van het roemrijke verleden van Nijmegen, ervoor gezorgd dat het zelfrespect en gevoel van eigenwaarde van de Nijmegenaren waren aangetast. De herbouw was volgens de vereniging een onaantastbaar recht, en door de herbouw zou dit verleden kunnen worden hersteld en kon Nijmegen haar gevoel van eigenwaarde terug krijgen. Het onderscheid wat de Valkhofvereniging maakte was dat alleen 'echte' Nijmegenaren konden voelen wat de burcht en de afbraak ervan voor de stad hadden betekend.⁷⁴ Op deze manier creëerde zij middels dit gebouwde erfgoed een 'wij' versus 'zij' binnen de *community* van Nijmegenaren. Zo is te zien dat erfgoed niet alleen kan verbinden, maar ook kan polariseren. De bouw van de Donjon zou het Valkhof als plaats van herinnering versterken, omdat het een blijvend symbool zou zijn voor de roemrijke geschiedenis van Nijmegen.⁷⁵

Conclusie identiteit

Uit het voorgaande is te concluderen dat identiteit een belangrijke rol speelt in erfgoedkwesties. Bij iedere casus heeft dit aspect een prominente plaats ingenomen, zij het op andere manieren. De casus van de Kruittoren laat zien hoe erfgoed kan worden ingezet als verwijzing naar een verleden, waarbij het behoud van een enkele toren met wat aangrenzende muren symbool kan staan voor de geschiedenis van Nijmegen als vesting. De gemeenteraad heeft op deze manier toch de historische identiteit van Nijmegen weten te behouden om Nijmegen welvarender te maken, zonder dat zij verder last had van beperkende stadsmuren. De verbondenheid van erfgoed en identiteit heeft de stad in dit geval dus veel opgeleverd.

Dat de verbondenheid van erfgoed en identiteit ook nadelen kan hebben, laat de casus van de Stevenstoren goed zien. De casus is een goed voorbeeld van wat Bevan stelt over hoe erfgoed in tijden van strijd een doelwit kan worden. Hoewel het in het geval van de verwoesting van de Stevenstoren zou gaan om een vergissing, was het gevolg hetzelfde als wanneer het een bewuste aanval was geweest; de vernieling van de toren voelde als een symbolische aanval op alle Nijmegenaren.

Verder komen de ideeën van Anderson en Nora naar voren in de laatste casus. De kwestie van de Donjon zorgde voor verdeeldheid in Nijmegen, wat onder meer duidelijk werd door de Valkhofvereniging, die tegenstanders van de herbouw verweet geen 'echte' Nijmegenaren te zijn. Daarnaast maakt het Valkhof duidelijk hoe een herinneringsplaats voor verschillende groepen verschillende betekenislagen kan hebben.

⁷³ Van Megen en Vermeulen, 'Ons Forum Romanum', 57.

⁷⁴ Ibidem, 67-68.

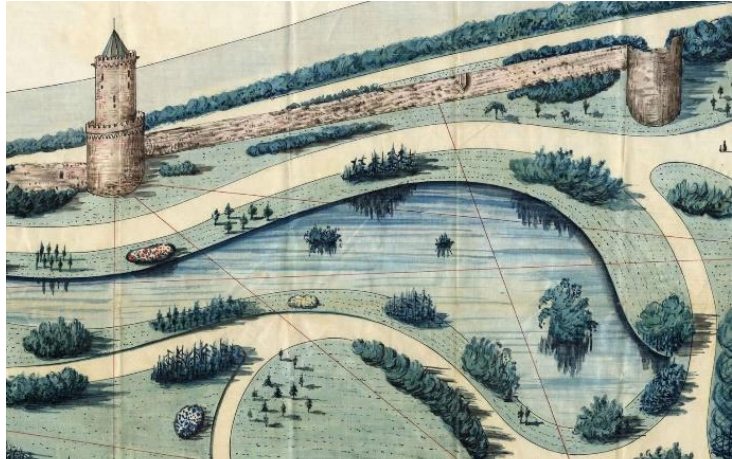
⁷⁵ Ibidem, 86.

Hoofdstuk 3 – Authenticiteit

Dit hoofdstuk laat zien hoe de opvattingen op het gebied van authenticiteit door de tijd heen zijn veranderd, en hoe betrokken partijen een verschil in opvattingen kunnen hebben over de manier waarop authenticiteit in erfgoedkwesies moet worden benaderd.

De Kruittoren

Zoals in hoofdstuk 2 al werd vermeld, nam de Kruittoren in alle ingediende voorstellen voor de aanleg van het Kronenburgerpark een prominente plaats in. Met het behoud van de Kruittoren werd gepoogd het historische karakter van de stad te behouden, maar uit de correspondentie van de Commissie Uitleg blijkt dat het esthetische aspect, evenals bij de rest van de stadsuitleg, een leidende rol speelde. De betrokken stedenbouwkundig

6. Detail uit een tekening van Leuven van plannen voor het Kronenburgerpark uit 1881.

adviseur Brender à Brandis schreef over het behoud van de restanten van de toren en muren als iets dat “niet alleen als geschiedkundige herinnering, maar ook als decoratie van een modern park uitmuntend dienst zal doen.”⁷⁶ In hun advies benadrukten de Rijksadviseurs dat de toren vanwege historisch belang moest worden bewaard, en ze stelden voor dat de toren en de muren konden worden gebruikt om het “schilderachtige effect” van het park te verhogen.⁷⁷

Deze mening werd gedeeld door Cuypers, die als restauratiearchitect verantwoordelijk was voor de toren. Gekeken naar het principiële restauratiedebat is Cuypers te plaatsen aan de kant van Viollet le Duc. Uit eerdere restauraties van zijn hand blijkt namelijk dat hij streefde naar ‘herstel in oude luister’.⁷⁸ In het geval van deze casus was zijn doel “het karakter van den Kroonenburger-toren en der vestingmuur te beter te doen uitkomen”.⁷⁹ Om dit te bereiken heeft hij de aangrenzende muren verlaagd zodat de toren hoger leek, en hij heeft de omliggende grond uitgediept en vol laten lopen met water om “het prominente karakter der vestinggracht zo veel eigenaardiger zoude teruggeven”.⁸⁰ Deze aanpak maakt duidelijk dat Cuypers het niet altijd even nauw nam met de ‘historische werkelijkheid’. Hij beweerde namelijk dat hij de stad haar karakter kon teruggeven door een gracht aan te leggen, terwijl de toren nooit aan een watergracht heeft gelegen. Het beeld waarnaar werd gestreefd was dus een ideaalbeeld van de vestingstad. De restauratiewerkzaamheden van Cuypers brachten de toren in een staat waarin deze nooit had verkeerd, en daarmee werd de authenticiteit van de toren aangetast.

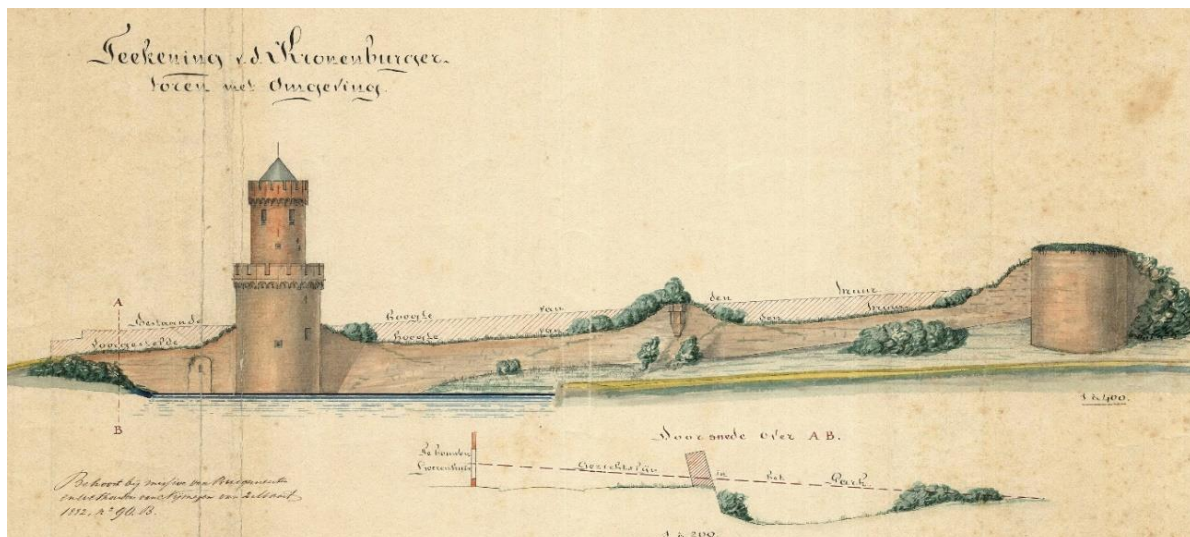
⁷⁶ Tijs Tummers, *Lustverblijven zijn verzezen, schuilend in een bloemengard. 115 jaar Nijmeegse ontmanteling, 75 jaar afdeling beplantingen, 5 jaar beschermd stadsbeeld* (Nijmegen, 1995) 34.

⁷⁷ RAN, Archief Secretarie Gemeente Nijmegen (2), inv.nr. 19-10471, Missive van de Rijks-Adviseurs voor de monumenten van geschiedenis en kunst aan de minister van financiën houdende advies om tenminste enkele stadspoorten en een gedeelte van de stadsmuur te behouden (1875). Brief van 31 december 1875.

⁷⁸ Ileen Montijn, *Pierre Cuypers. Schoonheid als hartstocht* (Roermond, 2007) 33.

⁷⁹ RAN, Archief Uitleg, inv.nr. 77, Stukken betreffende de aanleg van het Kronenburgerpark. Brief van P.H.J.Cuypers over zijn plannen voor het park, van 25 november 1879.

⁸⁰ RAN, Archief Uitleg, inv.nr. 77, Stukken betreffende de aanleg van het Kronenburgerpark. Brief van P.H.J.Cuypers over zijn plannen voor het park, van 25 november 1879.

7. Een tekening van het effect van de verlaging van de stadsmuren.

De Stevenstoren

Kort na het bombardement verzochtte een Nijmegenaar in een krantenbericht dat "al het geld van de wereld en de knapste bouwmeesters" niet zouden kunnen terugschenken wat was verloren.⁸¹ Hoewel de werkzaamheden voor de betrokkenen werden gedomineerd door de onenigheid over het authenticiteitsvraagstuk, leek hier door anderen weinig aandacht aan te worden besteed. De kranten berichtten wel over het werk aan de Sint-Stevenskerk en de toren, maar dit leek met name te gaan over de te verwachte opleverdatum.

De onenigheid tussen de betrokken partijen werd veroorzaakt door een verschil in opvattingen over de manier waarop men om diende te gaan met de authenticiteit van de toren. Als de Rijksdienst het had kunnen voorkomen was Jansz niet aangewezen als architect voor de toren. De Rijksdienst hechtte namelijk veel waarde aan het behoud van de oorspronkelijke vormen en materialen van de toren en stelde hoge eisen aan de kwaliteiten van de restauratiearchitect die het werk zou moeten gaan uitvoeren. Uit de correspondentie blijkt dat Jansz ongeschikt werd geacht omdat hij, "nimmer met restauratiewerken van oudheidkundige beteekenis is belast geweest en ook op andere wijze niet heeft getoond die kennis van oude bouwwijzen en bouwvormen te bezitten, die voor een belangrijk herstelwerk als dit onmisbaar zijn".⁸² In de archieven is een aantekening te vinden van de Rijkscommissie waarin staat "Mondeling afgedaan bij bespreking te Nijmegen met den Burgemeester op 5 april '44." Hoe deze afspraak tot stand was gekomen is niet duidelijk, maar de afspraak was dat Jansz de architect van de toren bleef terwijl de Rijkscommissie het toezicht uitoefende op de werkzaamheden.⁸³

Als gevolg van het verschil in opvattingen verliep de samenwerking moeizaam. De Rijksdienst wilde vasthouden aan de *Grondbeginselen*, en wilde dus werken vanuit het principe 'behouden gaat voor vernieuwen'. Er waren ondanks de tekeningen van Jansz echter ook stukken in de documentatie die ontbraken, waardoor er bij de uitvoering van de werkzaamheden een aantal onderdelen redelijk 'vrij' konden worden ingevuld. Bij het bepalen van de manier waarop dit moest worden gedaan, werd duidelijk dat de ideeën van de Rijksdienst en Jansz botsten, zowel op het gebied van vormgeving als op het gebied van de te gebruiken materialen.

⁸¹ Rosendaal, *Nijmegen '44*, 89.

⁸² Lemmens, *Stevenstoren*, 52.

⁸³ Ibidem, 56.

Bij de uiteindelijke uitvoering heeft Jansz in veel opzichten zijn zin gekregen. Zo zijn op het gebied van vormgeving onder andere de gotische elementen benadrukt en versterkt, is de torenspits drie meter verhoogd en een stuk slanker gemaakt dan zij voor het bombardement was en heeft hij bovendien het trappentorentje omgevormd tot een vrijstaand element.⁸⁴

Ook bij het materiaalgebruik heeft Jansz aan het langste eind getrokken. De Rijkscommissie wilde afdwingen dat de kern van de toren, net zoals in de oorspronkelijke constructie, van hout zou worden opgetrokken. Jansz wilde hier echter beton voor gebruiken, omdat het resultaat dan een stuk steviger zou zijn. Een lid van de Rijkscommissie maakte de opmerking dat de jonge architecten in de moderne tijd “een zucht om te willen verbeteren” hadden. Dit was een reactie op Jansz opvattingen, met name op het gebied van het gebruik van beton. Jansz schreef hierop als reactie dat hij deze opmerking niet gepast vond, maar dat hij simpelweg niet van plan was om “fouten te kopiëren, ook al stammen zij uit de 14^e eeuw”.⁸⁵ Dat in het verleden nog geen gebruik kon worden gemaakt van het volgens hem veel geschiktere beton, was geen reden om dit in hedendaagse werkzaamheden niet alsnog te gebruiken. Jansz kreeg zijn zin, simpelweg door het feit dat er vanwege de schaarste aan materiaal tijdens de wederopbouw geen mogelijkheid was om aan het gewenste lange eikenhout te komen.⁸⁶ Vermeld moet worden dat het niet zo is dat de Rijkscommissie totaal geen invloed heeft gehad op de plannen van Jansz. Eén van de meest rigoureuze plannen van Jansz, het bouwen van een monumentale toegangstrap naar de kerk vanaf de Grote Markt, heeft hij niet uitgevoerd.

8. Een tekening van Jansz van zijn plan voor een monumentale toegangstrap naar de Stevenskerk.

De Donjon

Authenticiteit is bij iedere poging tot herbouw van de burcht of de Donjon een punt van discussie geweest. Dit kwam onder meer doordat er informatie ontbrak over het uiterlijk van de oude burcht. Volgens Valkhofvoorman Jacques Nooy was het mogelijk om op basis van het bestuderen van soortgelijke bouwwerken een betrouwbaar beeld te vormen van hoe het interieur er zou moeten hebben uitgezien.⁸⁷ Critici spraken dit echter tegen. Volgens tegenstanders van de herbouw was het niet mogelijk om een waarheidsgetrouwe reconstructie van de burcht te bouwen, doordat de bouwtekeningen ontbraken en er daarnaast veel is verbouwd aan de burcht door de eeuwen heen. Bovendien kwam er geen eenduidig beeld naar voren uit de schilderijen: ze spraken elkaar tegen. Kunst- en architectuurhistoricus Willem-Jan Pantus stelde dat een herbouwde burcht hoogstens een slechte imitatie zou worden van wat het Valkhof geweest zou kunnen zijn. Stadsarchitect Paul Hoeke stelde bovendien dat het niet ging om herbouwen, maar om nabouwen. De burcht zou haar leven niet terug kunnen krijgen waardoor een “architectonisch lijk” werd gecreëerd, “vergelijkbaar met de beelden van Madame Tussauds”.⁸⁸

⁸⁴ Lemmens, *Stevenstoren*, 62,63.

⁸⁵ *Ibidem*, 62,63.

⁸⁶ *Ibidem*, 60.

⁸⁷ Van Megen en Vermeulen, ‘Ons Forum Romanum’, 36

⁸⁸ *Ibidem*, 37.

Naast dat het bouwwerk niet gelijk zou zijn aan de burcht die op het Valkhof had gestaan, zou het bouwen ervan leiden tot geschiedvervalsing. Door (een deel van) de burcht te herbouwen zou het deel van de Nijmeegse geschiedenis waarin de modernisering van de Nederlandse staat en samenleving werden geschapen worden gewist, en daarmee verdwijnen uit het collectief geheugen.⁸⁹ Voorstanders van de herbouw zagen dit anders. Het bestuur van de Valkhofvereniging was van mening dat de afbraak van de burcht “een cultuur historische misstap” was, die “ongedaan gemaakt moest worden”.⁹⁰

In de hoop zich beter te kunnen verweren jegens tegenargumenten over het gebrek aan authenticiteit van hun plannen, heeft de Valkhofvereniging vanaf 1980 gekozen voor een nieuwe benadering. Door te stellen dat het hen niet te doen was om authenticiteit, maar om herkenbaarheid, identiteit en beleving, poogde de Valkhofvereniging tegenstanders de wind uit de zeilen te nemen.⁹¹ Een “reconstructie naar het oude model” zou hiervoor volstaan. Om hun plannen kracht bij te zetten haalden zij ook regelmatig voorbeelden uit de stad aan waar er wel sprake was geweest van reconstructies naar oud model met moderne materialen, zoals de eerder besproken Stevenstoren.⁹² Deze nieuwe benadering zorgde er allerminst voor dat de tegengeluiden gesust werden. De zorgen van critici zijn verwoord in de titel van een collegereeks die de vakgroep Kunstgeschiedenis van de Nijmeegse universiteit organiseerde: ‘Het Valkhof: Object van monumentenzorg of attractie in Disneyland?’⁹³ Sinds de plannen voor de toekomst van het Valkhof zich alleen nog richten op de herbouw van de toren heeft het authenticiteitsargument van de tegenstanders van herbouw nog maar weinig effect, omdat de toren buiten zijn context in het verleden nooit bestaan heeft.⁹⁴

De viering van het 2000-jarig bestaan van Nijmegen betekende een nieuw hoofdstuk in de gebeurtenissen rond de herbouw van de donjon. Ter ere van het jubileum van de stad herrees te midden van het Valkhofpark een ‘steiger-Donjon’. Dit leidde ertoe dat de kwestie rond de herbouw een groter publiek bereikte. Bezoekers van de constructie werd gevraagd een petitie te tekenen om een gemeentelijk referendum over de herbouw af te dwingen, en uit de enorme hoeveelheid handtekeningen die werd verzameld is op te maken dat de steigerdonjon veel mensen enthousiast had gemaakt voor de plannen van de Valkhofvereniging. Bij het referendum dat volgde werd de vraag zo geformuleerd dat de toren moest worden herbouwd “naar historische vorm” met authentiek materiaal, waardoor het vaag bleef hoe de uiteindelijke uitvoering eruit zou gaan zien.⁹⁵

9. De 'steiger-Donjon'.

Conclusie authenticiteit

In dit hoofdstuk is duidelijk geworden dat er een verschuiving van beeld naar bron heeft plaatsgevonden in de argumentatie rond het belang van authenticiteit. Bij de Kruittoren was het doel

⁸⁹ Langereis, *Breken verleden*, 168.

⁹⁰ Van Megen en Vermeulen, ‘Ons Forum Romanum’, 43.

⁹¹ Van Megen en Vermeulen, ‘Ons Forum Romanum’, 82.

⁹² Ibidem, 68.

⁹³ Peterse, ‘Heimwee’, 205.

⁹⁴ Riehl, *Valkhof herbouw*, 16.

⁹⁵ Ruimtelijke plannen Nijmegen, http://ruimtelijkeplannen.nijmegen.nl/plannen/NL.IMRO.0268.BP5001-/NL.IMRO.0268.BP5001-ON01/t_NL.IMRO.0268.BP5001-ON01.html (geraadpleegd 16 juli 2018).

een zo schilderachtig mogelijk tafereel te creëren; het esthetische aspect was leidend en het herstel in oude luister was het ideaal. In de bronnen is geen verzet op deze aanpak gevonden.

Een halve eeuw later is te zien hoe het behoud van authenticiteit deel werd van het debat. De uiteindelijke vorm van de Stevenstoren was weliswaar niet zoals de vooroorlogse staat, maar de monumentendienst wilde het liefst de Grondbeginselen vasthouden en bij de herbouw het origineel volgen. Het ontbreken van gegevens gaf Jansz de ruimte om zijn eigen plan te volgen. Hoewel er wel sprake is geweest van een overdrijving van de Gotische elementen van de toren, lijkt dit niet te passen in het idee van Denslagen, die stelde dat de verbonden emotie aan oorlogsverwoestingen leidde tot hyperrealisme. Het lijkt eerder het gevolg te zijn geweest van de persoonlijke voorkeuren van de architect.

Bij de laatste casus is authenticiteit wel een groot thema geweest in de discussies, maar het heeft geen doorslaggevende rol gehad. De verschuiving naar bron is duidelijk terug te zien bij de tegenstanders van de herbouw. Zij verweerden zich fel door te stellen dat de plannen zouden leiden tot geschiedvervalsing, waarbij het ontbreken van gegevens, anders dan bij de Stevenstoren, geen vrijbrief zou geven.

Bij voorstanders van de herbouw is de verschuiving naar bron overigens niet te zien, zij lijken het ontbreken van gegevens niet te zien als een hindernis. Wel is de intrede van de nieuwe benadering van authenticiteit bij hen te zien, namelijk die van de authentieke beleving. De steigerdonjon kan worden gezien als een voorproefje van de verpretparking waar tegenstanders voor vreesden. Dat deze constructie een effectief middel was om de plannen te verwezenlijken, sluit aan bij het idee van Gilmore en Pine.

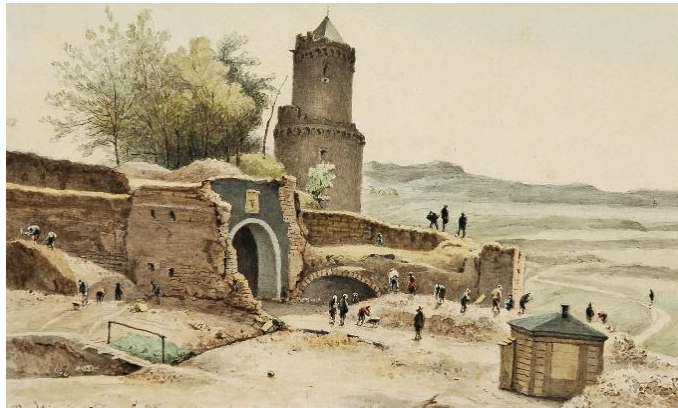
Hoofdstuk 4 – Autoriteit

Wat uit dit hoofdstuk duidelijk zal worden, is hoe de onderlinge verhoudingen tussen betrokken partijen van invloed kunnen zijn op het verloop van de kwesties. Verschillende opvattingen kunnen samenwerking bemoeilijken en zelfs leiden tot conflict.

De Kruittoren

Doordat de Kruittoren eigendom was van de gemeente had deze de volledige zeggenschap over de kwestie, er was destijds namelijk nog geen wetgeving op het gebied van omgang met oude bouwwerken. De Commissie Uitleg gaf stadsarchitect Lieve Rosseels en restauratiearchitect Pierre Cuypers de opdracht om het Kronenburgerpark vorm te geven in de destijds zo geliefde Romantische stijl. Zoals eerder vermeld hadden de Rijksadviseurs van Monumenten de Commissie Uitleg in een brief verzocht de Kruittoren te behouden, waarbij zij tevens het voorstel deden rond de toren een park aan te leggen. Uit de bronnen is echter niet op te maken of de aanleg van het park in deze vorm het gevolg was van het verzoek van de Rijksadviseurs, of dat de Commissie Uitleg en de architecten zelf al tot dit idee waren gekomen. Uit deze kwestie valt dus niet op te maken hoeveel invloed het advies van de Rijksdienst heeft gehad op de gang van zaken.

Dat de Rijksadviseurs toch mogelijk enige invloed hadden, kan worden afgeleid uit een ander advies dat zij in hun brief naar de Commissie Uitleg hadden geschreven. In hun brief schreven ze geen bezwaar te hebben op de afbraak van de vestingwerken, maar dat de ingemetselde gedenkstenen zouden moeten worden bewaard, vanwege hun lokale belang. Daarnaast vonden ze het belangrijk dat er ter documentatie “goede bouwkundige tekeningen en fotografieën” van de stadsmuren en poorten zouden worden gemaakt.⁹⁶ De gemeente volgde dit advies op en gaf fotograaf Gerard Korfmacher als opdracht de vestingwerken vast te leggen. Het toeval wilde dat de Nijmeegse Rodolphus Lauwerier in dezelfde periode op eigen initiatief was begonnen aan het schilderen van de toestand van de vestingwerken. Dankzij hun werk is het beeld van Nijmegen als vestingstad bewaard gebleven.⁹⁷ Doordat Het Museum Gedenkstukken van Geschiedenis en Kunst ze had opgekocht, zijn de gedenkstenen eveneens bewaard gebleven. Deze zijn heden ten dage te bewonderen in de gedeputeerdenplaats van het oude stadhuis van Nijmegen.⁹⁸

10. De Kronenburgertoren en de afbraak van de Hezelpoort, een aquarel van Lauwerier (1876).

De Stevenstoren

Dat een deel van de kwestie van de Stevenstoren zich afspeelt terwijl Nijmegen nog onder gezag van de Duitse bezetter viel, compliceerde de onderlinge verhoudingen tussen de betrokken partijen. Dit gold allereerst voor de Nijmeegse burgemeester Van Lokhorst en waarnemend burgemeester Hondius. Per 1 september 1941 gold de ‘achtste verordening op administratiefrechtelijk gebied’, waarmee alle besluitkracht toekwam aan de burgemeester en het zogenoemde leiderschapsbeginsel van de nationaalsocialistische leer zijn intrede deed op lokaal bestuursniveau.⁹⁹ Van Lokhorst maakte dankbaar gebruik van deze verordening tijdens zijn burgemeesterschap, waarin hij zich uiterst impopulair maakte onder de Nijmeegse bevolking. Vlak voor het bombardement werd Hondius geïnstalleerd als locoburgemeester, vanwege een langdurig ziekbed van Van Lokhorst. Met zijn optreden rond het bombardement, en doordat hij had gepoogd te voorkomen van de uitvaart een NSB-manifestatie te maken, had Hondius, in tegenstelling tot Van Lokhorst, sympathie verworven onder de Nijmeegse bevolking.¹⁰⁰

Hoewel de werkzaamheden aan de Stevenstoren pas begonnen nadat de bezetter was vertrokken, werden de voorbereidingen al getroffen toen Hondius nog zeggenschap had over de gang van zaken in Nijmegen. Tot ongenoegen van het Rijksbureau van de Monumentenzorg had Hondius het bureau niet betrokken bij zijn besluit Jansz aan te stellen als restauratiearchitect van de toren. In zijn reactie op de klaagbrief die de Monumentenzorg hem hierover schreef, stelde Hondius dat de Burgemeester “en slechts hij alleen” de man was die hierover kon beslissen en dat de

⁹⁶ RAN, Archief Secretarie Gemeente Nijmegen (2), inv.nr. 19-10471, Missive van de Rijks-Adviseurs voor de monumenten van geschiedenis en kunst aan de minister van financiën houdende advies om tenminste enkele stadspoorten en een gedeelte van de stadsmuur te behouden (1875). Brief van 31 december 1875.

⁹⁷ Priem, Begheyn-Huisman en Coppes, *Lauwerier Korfmacher*.

⁹⁸ Zie hiervoor bijlage 2.

⁹⁹ Lennert Savenije, *Nijmegen, collaboratie en verzet. Een stad in oorlogstijd* (Nijmegen, 2018) 213.

¹⁰⁰ Kessel, ‘Bestuur en politiek’, 541.

Monumentenzorg “haar houding hebben te herzien” voor van “een vruchtdragende samenwerking” sprake kon zijn.¹⁰¹

Toen de werkzaamheden aan de Stevenskerk en Stevenstoren begonnen in 1948, was Charles Hustinx inmiddels aangesteld als nieuwe burgemeester. Hoewel Jansz was aangenomen door het NSB-bestuur heeft Hustinx dit besluit niet teruggedraaid. Hij lijkt hierin ook geen andere keuze te hebben gehad, aangezien het probleem van de ontbrekende documentatie niet was opgelost en de stad toch moest worden herbouwd.¹⁰² In krantenberichten over de werkzaamheden komt een beeld naar voren dat Hustinx geen problemen had met het aanhouden van Jansz. Integendeel; in een bericht over de naderende voltooiing van de kerk en toren bedankte Hustinx Jansz voor zijn bijdrage, waarop Jansz op zijn beurt Hustinx bedankte omdat hij hem “steeds had aangemoedigd en op wiens steun hij volledig heeft kunnen rekenen.”¹⁰³

De Donjon

De initiatiefnemers van de herbouw van de Donjon hebben op verschillende manieren geprobeerd om de gemeenteraad te overtuigen hun plannen goed te keuren. In 1979 richtten zij de Valkhofvereniging op met als doel dat zij daadkrachtiger konden opereren, lang zonder resultaat. Omdat het Valkhofpark een beschermde status heeft als Rijksmonument en het tevens onderdeel uitmaakt van het beschermd Stadsgezicht, was de gemeenteraad verplicht de Rijksdienst om advies te vragen over de plannen. Bij ieder plan voor de herbouw van de gehele burcht, en later alleen de donjon, gaf de Rijksdienst een negatief advies. In 1997 kwam de Valkhofvereniging wederom met een herbouwplan, waarover de monumentencommissie eveneens een negatief advies uitbracht en waarbij zij in een toelichting schreef dat het “niet de bedoeling kan zijn dat de commissie iedere keer de cultuurhistorische waarde van het Valkhof aan moet tonen, telkens als men iets leuks bedenkt dat ten koste gaat van het huidige beschermde monument.”¹⁰⁴ Desondanks stemde de gemeenteraad deze keer in met de plannen, waarop Aad Nuis, destijds staatssecretaris van Cultuur, verkondigde dat hij geen toestemming zou verlenen voor het aantasten van het archeologische rijksmonument. In 1998 werd een nieuwe gemeenteraad gekozen, die gelijk een streep zette door de plannen.¹⁰⁵ De Valkhofvereniging leek in te zien dat ze het over een andere boeg moesten gooien om toestemming te krijgen voor hun plannen.

Met de ‘steiger-Donjon’, die werd gebouwd voor het 2000-jarige bestaan van Nijmegen, zag de vereniging een kans om alsnog steun te krijgen voor haar plannen. De 60.000 bezoekers die het bouwwerk trok, werd gevraagd een petitie te tekenen, om zo een gemeentelijk referendum over de herbouw af te dwingen. Dit lukte; gelijktijdig met de gemeenteraadsverkiezing van 2006 werd stemmers de vraag voorgelegd of zij voor of tegen de herbouw waren. Zoals in de inleiding vermeld, stemden drieënzestig procent van de kiezers ‘voor’, waardoor zowel de Monumentenzorg als de gemeente veranderden van houding. Er werd een vergunning afgegeven die geldig was tot eind 2018.

Zoals eveneens in de inleiding is vermeld, zijn de plannen uiteindelijk alsnog afgeblazen in december 2018. De gemeente had als voorwaarde gesteld dat zij er geen geld in zou steken.¹⁰⁶ Nadat de toestemming was verleend, begon de zoektocht naar particuliere fondsen en geschikte uitbaters. Deze zoektocht bleek tevergeefs. Uiteindelijk maakte een gat in de begroting een eind aan de plannen.¹⁰⁷ De gemeente had dit gat kunnen vullen, maar zij had zich bewust gedistantieerd van het

¹⁰¹ Lemmens, *Stevenstoren*, 54, 55.

¹⁰² Kessel, ‘Bestuur en politiek’, 556-558.

¹⁰³ ‘De Vlag in top op spits van Sint Stevenstoren’, *De Gelderlander* (8 november 1951).

¹⁰⁴ Van Megen en Vermeulen, ‘Ons Forum Romanum’, 46.

¹⁰⁵ Peterse, ‘Heimwee’, 207.

¹⁰⁶ Peterse, ‘Heimwee’, 209.

¹⁰⁷ Frank Hermans, ‘Herbouw donjon in Nijmegen gaat definitief niet door’, *De Gelderlander* (5 december 2018).

project. De voorwaarde die de gemeente had gesteld kan mogelijk worden gezien als een tactische zet. De uitslag van het referendum had de gemeente weliswaar bewogen toestemming te verlenen, maar haar standpunt, en dat van de Monumentenzorg, bleef onveranderd.

Conclusie autoriteit

Uit bestudering van de autoriteitsvraag is gebleken hoe de verhoudingen tussen betrokken partijen invloed kunnen hebben op het verloop van de erfgoedkwesties. Hierbij laten met name de laatste twee casussen zien hoe conflict kan ontstaan door een verschil in opvattingen.

Gekeken naar de casussen zijn er twee partijen die in iedere kwestie betrokken zijn geweest, namelijk de gemeente en de Rijksmonumentendienst, welke ieder door de tijd heen zijn veranderd van samenstelling. In het onderzoek lijkt de Monumentenzorg op het eerste gezicht door de tijd heen een belangrijkere rol te zijn gaan spelen, maar haar absolute invloed is altijd gelijk gebleven: zij bood alleen advies. Het enige verschil is dat dit advies in toenemende mate is opgevolgd, hoewel dit in de laatste casus uiteindelijk alsnog niet het geval was. De gemeente heeft daarentegen in alle casussen het laatste woord gehad aangaande de besluitvorming.

De belangrijkste ontwikkeling die te zien is in de casussen is dat de autoriteit steeds meer is verschoven in de richting van de inwoners van Nijmegen, die kunnen worden gezien als 'het grote publiek'. De kwestie van de Kruittoren kan worden gezien als het ene uiterste, waarbij een publiek debat, althans in de bronnen, afwezig lijkt te zijn. De bevoegdheid lag in zijn geheel bij de gemeente, de Commissie Uitleg en de parkarchitecten. Hoewel de casus van de Stevenstoren eveneens geen publiek debat laat zien, lijkt het handelen van de architect en burgemeester wel te worden gedreven door de wil van de inwoners van Nijmegen. In de kranten werd ook regelmatig bericht over de werkzaamheden aan de Stevenstoren, maar deze berichtgeving ging voornamelijk over de verwachte opleverdatum en niet over eventuele voor- of tegenstanders van de manier waarop de werkzaamheden werden uitgevoerd. De Donjon is daarentegen het toppunt van invloed van de inwoners van de stad. Het was geen bindend referendum, maar de uitslag ervan heeft de gemeenteraad wel doen afwijken van de voorgaande werkwijze waarbij ze het advies van de monumentendienst volgde.

Conclusie

Erfgoed is van ons allemaal, toch? Hoewel deze vraag over de democratisering van erfgoed veelvuldig aan bod kwam tijdens het nationale monumentencongres, bleef men het antwoord schuldig. Dat was ook niet verrassend, gezien de veelomvattendheid van de vraag en de vele belangen en meningen die hieraan verbonden zijn. Middels dit onderzoek is gepoogd een antwoord te geven op een vraag die verbonden is aan de democratisering van erfgoed op lokaal niveau, namelijk welke rol identiteit, authenticiteit en autoriteit hebben gespeeld in de omgang met monumentaal erfgoed in Nijmegen van de late negentiende tot de vroege eenentwintigste eeuw. Om deze vraag te beantwoorden zijn drie casussen bestudeerd, welke zich ieder op een moment van vernieuwing en onzekerheid hebben afgespeeld, aangezien de aandacht op deze momenten niet alleen gericht was op de toekomst, maar ook op de breuk met het verleden en hoe hiermee moest worden omgegaan. Door deze met elkaar te vergelijken, is gepoogd een beeld te vormen van hoe de omgang met erfgoed in Nijmegen door de tijd heen is ontwikkeld.

Hoewel de rol van de verschillende aspecten los is bestudeerd in de hoofdstukken, kunnen deze aspecten niet los van elkaar worden gezien. Uit de bestudering van de casussen is gebleken dat identiteit altijd een grote rol heeft gespeeld in de erfgoedkwesties, al is zij op verschillende manieren

en door verschillende partijen ingezet. Dat dit mogelijk was, valt te verklaren doordat het begrip zo breed is. Ook wordt duidelijk uit de casussen dat het behoud van authenticiteit steeds sterker wordt bevochten door erfgoeddeskundigen, maar dat authenticiteit nooit het zwaarst heeft gewogen in de besluitvorming. Hierbij wordt de invloed van de autoriteitsvraag duidelijk. Als gevolg van dat de Monumentenzorg altijd beperkt was tot het geven van advies in de casussen, is de invloed op de uitkomst van de kwesties beperkt gebleven. Dat de Monumentenzorg niet meer macht heeft gekregen, sluit aan bij de ontwikkeling dat besluiten in de erfgoedsector steeds vaker worden bepaald door het draagvlak binnen de samenleving.

Op basis van dit onderzoek kunnen er enkele voorspellingen worden gedaan over hoe de omgang met erfgoed zich in de toekomst zal ontwikkelen. Waar de interesse in erfgoed lijkt toe te nemen, lijkt de invloed van het publiek op de omgang met dit erfgoed ook groter te worden. Te verwachten valt dat hetgeen erfgoed symboliseert een grotere rol zal gaan spelen; dit is immers iets wat het grote publiek, of verschillende groepen binnen de samenleving, kan aanspreken. Het valt bovendien te verwachten dat het aspect van de authenticiteit van erfgoed een rol blijft spelen. Door de intrede van de authentieke beleving zal deze rol echter mogelijk meer verbonden zijn aan het amuseren, in plaats van informeren, door middel van erfgoed. Zoals Ribbens stelt, zal dit de functie van informeren niet vervangen, aangezien de verantwoordelijkheid om het inzicht van het publiek in het verleden te vergroten blijft bestaan. Het zou goed zijn voor de voorvechters van het behoud van authenticiteit wanneer het belang van het behoud ervan zou worden gevoeld door een breder publiek, aangezien het nu voornamelijk vanuit erfgoedprofessionals wordt gevoeld. Wanneer zij evenals identiteit zou kunnen aanspreken, zou dit belang beter kunnen worden verdedigd en zou het draagvlak voor het behoud van authenticiteit kunnen worden vergroot.

Het tweede doel van dit onderzoek was om te bestuderen of de landelijke ontwikkeling van democratisering van erfgoed ook op lokaal niveau te zien is. De casussen tonen een duidelijke toename van de rol die 'het grote publiek' heeft gespeeld in de besluitvorming omtrent de kwesties. Het zou echter niet juist zijn deze ontwikkeling volledig gelijk te stellen aan het proces van democratisering zoals dat in de inleiding is beschreven. In de casus van de Donjon kwam het initiatief voor het referendum namelijk vanuit de bepleiters van de herbouw. Het is niet zo dat de Nijmegenaren zich massaal mobiliseerden om inspraak te krijgen. Het lijkt er meer op dat zij de kans hebben gegrepen die hen werd geboden. Desondanks kan een referendum over een erfgoedvraagstuk worden gezien als het toppunt van democratie.

Bij het uitvoeren van dit onderzoek zijn keuzes gemaakt die het inzicht in de ontwikkeling van de omgang met monumenten in Nijmegen hebben beperkt. In de eerste plaats is dit de keuze geweest om het economische aspect niet eveneens als een aparte factor te onderzoeken. Dit aspect is wel indirect aangehaald, maar bij het benoemen van de marktwerking in het erfgoedveld is dit meer gedaan vanuit het perspectief van de invloed van het publiek. Aangezien de financiële mogelijkheden van invloed zijn bij iedere erfgoedkwestie, had de afzonderlijke bestudering van dit aspect een waardevolle aanvulling kunnen zijn op dit onderzoek. In de tweede plaats kan worden opgemerkt dat het aantal casussen dat is onderzocht redelijk beperkt is voor het tijdsbestek dat in dit onderzoek is behandeld. Hoewel bewust is gekozen om de breekpunten te onderzoeken, zou het bestuderen van een groter aantal casussen een completer beeld hebben gegeven van de ontwikkeling in de omgang met erfgoed in Nijmegen.

De uitkomst van dit onderzoek sluit aan op het idee dat er op lokaal niveau sprake is van een democratisering van erfgoed. De vraag in hoeverre deze democratisering ook terug te zien is in andere plaatsen kan deze scriptie echter niet beantwoorden. Hier ligt een mogelijkheid voor

vervolgonderzoek. Vergelijkbaar onderzoek naar andere steden in Nederland zou kunnen leiden tot meer inzicht in de democratisering van erfgoed op lokaal niveau. Deze scriptie biedt slechts een bijdrage aan onderzoek naar dit fenomeen. In dit onderzoek wordt in ieder geval wel duidelijk dat erfgoed, in het geval van Nijmegen, van ons allemaal is.

Bibliografie

Primaire bronnen

Archiefstukken

Uit Regionaal Archief Nijmegen

Archief Secretarie Gemeente Nijmegen (2)

- Inv.nr. 19-10471: Missive van de Rijks-Adviseurs voor de monumenten van geschiedenis en kunst aan de minister van financiën houdende advies om tenminste enkele stadspoorten en een gedeelte van de stadsmuur te behouden (1875).
 - o Brief van 31 december 1875.

Archief Commissie tot de Uitleg van de Stad Nijmegen 1875- 1890 (47)

- Inv.nr. 2.4.4.1.: Tekeningen Kronenburgerpark.
 - o Tekeningen nummer 289 t/m 295.
- Inv.nr. 19: Concepten en adressen aan de regering om aan te dringen op de opheffing van Nijmegen als vesting.
 - o Brief van T. Stieltjes aan de Tweede Kamer van 10 juni 1868.
 - o Brief van de Gemeenteraad van Nijmegen aan de Tweede Kamer van november 1870.
 - o Brief van de Gemeenteraad van Nijmegen aan de Tweede Kamer van december 1872.
- Inv.nr. 77: Stukken betreffende de aanleg van het Kronenburgerpark.
 - o Brief van P. H. J. Cuypers over zijn plannen voor het park, van 25 november 1879.

Archief J.M.G.M. Brinkhoff 1920-1986 (145)

- Inv.nr. 318: Programma van de feestviering 'bij gelegenheid der voltooiing van den uitleg der stad Nijmegen in 1886'.

Krantenartikelen

Uit De Gelderlander

'De Vlag in top op spits van Sint Stevenstoren', *De Gelderlander* (8 november 1951).

'Protestactie tegen komst van donjon in Valkhofpark', (7 maart 2016).

'Ook laatste bezwaar tegen herbouw donjon Valkhof verworpen', (30 juni 2016).

'Herbouw donjon nu echt in voorbereiding', (2 november 2016).

Rob Jaspers, 'Herbouw grote toren op Valkhofheuvel komt dichterbij', (18 januari 2017).

Rob Jaspers, 'Donjonplan levert storm van kritiek op', (24 maart 2017).

Frank Hermans, 'Herbouw donjon in Nijmegen gaat definitief niet door', (5 december 2018).

Anne Nijtmans, 'Gelderlanders betreuren streep door donjon in Nijmegen', (8 december 2018).

Secundaire literatuur

Boeken en bundels

- Anderson, Benedict, *Imagined communities. Reflections on the origin and spread of nationalism* (Herziene druk; Londen, 2006).
- Bevan, Robert, *The Destruction of memory. Architecture at war* (Londen, 2006).
- Brabers, Jan (Red.), Nijmegen. Negentiende en twintigste eeuw (Wormer, 2005).
- Bullock, Nicholas en Luc Verpoest, *Living with history, 1914-1964: rebuilding Europe after the First and Second World Wars and the role of heritage preservation* (Leuven, 2011).
- Cremers, Elisabeth, Fred Kaaij en Clemens M. Steenbergen, *Bolwerken als stadsparken: Nederlandse stadswandelingen in de 19^e en 20^e eeuw* (Delft, 1981).
- Frijhoff, Willem, *De mist van de geschiedenis. Over herinneren, vergeten en het historisch geheugen van de samenleving* (Nijmegen, 2011).
- Grijzenhout, Frans (red.), *Erfgoed. De geschiedenis van een begrip* (Amsterdam, 2007).
- Halbertsma, Marlite en Marieke Kuipers, *Het erfgoeduniversum. Een inleiding in de theorie en praktijk van cultureel erfgoed* (Bussum, 2014).
- Hospers, Gert-Jan, *Er gaat niets boven city marketing. Hoe zet je een plaats op de kaart?* (Zaltbommel, 2011).
- Koopman, E., *Het Kronenburgerpark: een romantisch monument* (Nijmegen, 1992).
- Laarse, Rob van der (red.), *Bezeten van vroeger. Erfgoed, identiteit en musealisering* (Amsterdam, 2005).
- Langereis, Sandra, *Breken met het verleden. Herinneren en vergeten op het Valkhof in de Bataafse revolutiejaren* (Nijmegen, 2010).
- Montijn, Ileen, Pierre Cuypers. *Schoonheid als hartstocht* (Roermond, 2007).
- Nora, Pierre, *Realms of memory. Rethinking the French past. Vol. 1: Conflicts and divisions* (New York, 1996).
- Peterse, Hettie, *De Stevenskerk. 750 jaar spiegel van Nijmegen* (Nijmegen, 2017).
- Peterse, Hettie en Dolly Verhoeven (red.), *Het Valkhof. 2000 jaar geschiedenis* (Nijmegen, 2014).
- Pine, Joseph en James Gilmore, *Authenticity: What consumers really want* (Boston, 2007).
- Pine, Joseph en James Gilmore, *The experience economy. Work is theatre and every business a stage* (Boston, 1999).
- Ribbens, Kees, *Een eigentijds verleden. Alledaagse historische cultuur in Nederland, 1945-2000* (Hilversum, 2002).
- Rosendaal, Joost, *Nijmegen '44. Verwoesting, verdriet en verwerking* (Nijmegen, 2009).
- Riehl, Anouk, *Het Valkhof en herbouw. Het verleden voorbij?* (Delft, 1997).
- Savenije, Lennert, *Nijmegen, collaboratie en verzet. Een stad in oorlogstijd* (Nijmegen, 2018).

Tummers, Tijs, Lustverblijven zijn verrezen, schuilend in een bloemenggaard. 115 jaar Nijmeegse ontmanteling, 75 jaar afdeling beplantingen, 5 jaar beschermd stadsbeeld (Nijmegen, 1995).
Verhoeven, Clemens, Nooit gebouwd Nijmegen. De gedroomde stad (Nijmegen, 2005).

Artikelen in bundels en tijdschriften

- Boer, Pim den, 'Geschiedenis, herinnering en 'lieux de mémoire' in: Rob van der Laarse (red.), *Bezeten van vroeger. Erfgoed, identiteit en musealisering* (Amsterdam, 2005) 40-58.
- Denslagen, Wim, 'Introduction' in: Wim Denslagen en Niels Gutschow (red.), *Architectural imitations. Reproductions and pastiches in east and west* (Maastricht, 2005) 4-30.
- Ekkers, P. en T. Ganzevles, 'Ruimtelijke ontwikkeling in de negentiende en twintigste eeuw' in: Jan Brabers(red.), Nijmegen. Geschiedenis van de oudste stad van Nederland, negentiende en twintigste eeuw (Wormer, 2005) 17-31.
- Enckevort, Harry van en Jan Thijssen, 'Het Valkhof en omgeving tot het einde van de Romeinse tijd' in: Hettie Peterse en Dolly Verhoeven (red.) *Het Valkhof. 2000 jaar geschiedenis* (Nijmegen, 2014) 23-42.
- Geurts, Jac, 'Het verval van een icoon. De Valkhofburcht gedurende de jaren 1543-1797' in: Hettie Peterse en Dolly Verhoeven (red.), *Het Valkhof. 2000 jaar geschiedenis* (Nijmegen, 2014) 151-174.
- Glaudemans, Ronald, 'Restauratie, verwoesting, wederopbouw. Instandhouding in de twintigste eeuw' in: Hettie Peterse (red.), *De Stevenskerk. 750 jaar spiegel van Nijmegen* (Nijmegen, 2017) 267-281.
- Grijzenhout, Frans, 'Inleiding' in: idem, *Erfgoed. De geschiedenis van een begrip* (Amsterdam, 2007) 1-20.
- Kessel, Alexander van, 'Bestuur en politiek in de twintigste eeuw. Van 'Monnikendam' tot 'Havana' aan de Waal' in: Jan Brabers (red.), *Nijmegen. Geschiedenis van de oudste stad van Nederland, negentiende en twintigste eeuw* (Wormer, 2005) 507-583.
- Krul, Wessel, 'Tegen het erfgoed. Over vooruitgang en vandalisme' in: Frans Grijzenhout (red.), *Erfgoed. De geschiedenis van een begrip* (Amsterdam, 2007) 265-304.
- Meijer, Fieke, 'De hygiënische toestanden in Nijmegen 1850-1880', *Numaga, tijdschrift gewijd aan heden en verleden van Nijmegen en omgeving* 6 (1960) 63-133.
- Peterse, Hettie, 'Heimwee naar de burcht' in: Hettie Peterse en Dolly Verhoeven (red.), *Het Valkhof. 2000 jaar geschiedenis* (Nijmegen, 2014) 191-211.
- Weiler, Katharina en Niels Gutschow, 'Introduction' in: idem, *Authenticity in Architectural Heritage Conservation. Discourses, Opinions, Experiences in Europe, South and East Asia* (New York, 2017) xvii-xxiv.

Overige secundaire literatuur

Captain, Esther en Kees Ribbens, Tonen van de oorlog. Toekomst voor het museale erfgoed van de Tweede Wereldoorlog (Uitgave naar aanleiding voor onderzoek dat is uitgevoerd in opdracht van NIOD Amsterdam, 2010-2011).

Lemmens, Albert, De Stevenstoren te Nijmegen. De geschiedenis van een herbouw (Ongepubliceerd proefschrift Kunstgeschiedenis Katholieke Universiteit Nijmegen 1992).

Megen, Alexander van en Martijn Vermeulen, 'Ons Forum Romanum': strijdtoneel van history en memory. Het historisch argument in de discussies over braak- en bouwplannen op het Valkhof te Nijmegen (1796-2006). (Masterscriptie Radboud Universiteit Nijmegen 2014).

Priem, Ruud, Marja Begheyn-Huisman en Niels Coppes, Lauwerier en Korfmacher. Een laatste blik op de vestingstad Nijmegen (Uitgegeven bij de gelijknamige expositie in Museum het Valkhof in Nijmegen die liep van 29 augustus 2008 tot 22 januari 2009).

Geraadpleegde websites

- http://ruimtelijkeplannen.nijmegen.nl/plannen/NL.IMRO.0268.BP5001-/NL.IMRO.0268.BP5001-VG01/t_NL.IMRO.0268.BP5001-VG01.html - Bestemmingsplan Nijmegen Centrum: Binnenstad (Donjon)
- <https://www.gelderlander.nl/dossier/donjon~d58e49f039571e11467ca7b81/> - Dossier Donjon van De Gelderlander

Lijst van afbeeldingen

1. Het aanzicht op de stad Nijmegen. Uit de stedenatlas Civitates orbis terrarum, vervaardigd door Frans en Abraham Hogenberg en Georg Braun, 1572 Keulen. P. 333.
2. 'Het Driemanschap tot uitleg van de stad, v.l.n.r. Johannes Hendrikus Graadt van Roggen (1831-1902), Mr. Walraven Francken (1822-1894) en Hermanus Lambertus Terwindt (1819-1892).' Gedateerd: 1875. Uit de fotocollectie Regionaal Archief Nijmegen, documentnummer F35133.
3. 'Propaganda poster NSB'. Maker: Lou Manche. Gedateerd: 15-03-1944 - 15-04-1944. Uit de collectie 'Affichescollectie Tweede Wereldoorlog Nijmegen' van het Regionaal Archief Nijmegen, nummer 3000.170.
4. 'Van je vrienden moet je het hebben'. Gedateerd: 25-02-1944 – 20-03-1944. Uit de collectie 'Affichescollectie Tweede Wereldoorlog Nijmegen' van het Regionaal Archief Nijmegen, nummer 3000.188.
5. 'Foto van een doek van Jan van Goyen uit 1648, voorstellende de Valkhofburcht'. Uit de fotocollectie Regionaal Archief Nijmegen, documentnummer F34560.

6. 'Tekening van een plan voor het Kronenburgerpark, opgemaakt door Rosseels uit Leuven'. Gedateerd 1881. Uit collectie 'Commissie tot uitleg van de stad Nijmegen 1875-1890.' Archiefnummer 47.2.4.4.1.290.
7. 'Tekening met voorstel tot gedeeltelijke afbraak van de oude walmuur naast het Kronenburgerpark' gedateerd 1882. Uit collectie 'Commissie tot uitleg van de stad Nijmegen 1875-1890.' Archiefnummer 47.2.4.4.1.291.
8. Ontwerp van de toren en zijn omgeving (Ganzenheuvel) door A.W. Jansz. Gedateerd: 30 augustus 1945. Uit Albert Lemmens, De Stevenstoren te Nijmegen. De geschiedenis van een herbouw p. 109.
9. 'De 'steiger-Donjon'. Gedateerd: 2006. Uit de fotocollectie van het Regionaal Archief Nijmegen, documentnummer F74219.
10. 'De afbraak van de Hezelpoort (uit 1533-1542), met op de achtergrond de Kronenburgertoren. Foto van een aquarel van Rudolphus Lauwerier. Uit de fotocollectie van het Regionaal Archief Nijmegen, documentnummer GN14780.

Bijlagen

Bijlage 1

De volledige tekst van het feestlied dat werd geschreven ter viering van de voltooiing van de uitleg van de stad.

*'Batoos eeuwenoude Veste,
Siereaad eens van Gelreland,
Jarenlang gedoemd tot kwijnen,
Vastgesnoerd in ijs'ren band,
Nu ge uw boei verbroken ziet,
Hooger rijz' dan ooit uw lied!*

*Poorten, muren zijn gevallen,
Door den tijd te lang gespaard,
Lustverblijven zijn verzezen,
Schuilend in een bloemengard.
Elk gewest van Neêrlands bodem
Zond hier van zijn kroost ter woon;*

*Met verjongen luister schittert
Nijmeegs fiere Keizerskroon.
Wat gij droomen, wenschen mocht,
Nijmeeg's zonen, - 't is gewrocht!*

*Zegen, God, dez' dierbren grond,
Door der Vaadren graf geheiligd,
In zoo mening bangen stond
Door hun burgertrouw beveiligd.
Zegen elk, die tijd en kracht
Nijmeeg's bloei ten offer bracht.
Op den grond, door hen gelegd,
Rijze een bouw, zoo fier als hecht!
Zegen, God, heel Nederland;
Schenk het eendracht, voorspoed, vrede;
Houd oud Neerlands roem in stand,
Hoor, verhoor die bede,
God, voor Stad en Land!*

*Nijmeeg's Zonen, toont u waard
't Bloed van d'ouden heldenaard
Vloeiende in uw aadren!
Weest gelijk uw vaadren,
Fier en moedig
Vroom en goedig;
Koel van zinnen, warm van bloed,
Trouw en vroed.
Doet, houd en trouw in nood en dood
Dan der Vaadren leus gestand:
"Goed en bloed voor 't Vaderland"*

Bijlage 2

De gedenkstenen uit de stadsmuur in de gedeputeerdenplaats van het Stadhuis van Nijmegen
Met op de voorgrond een informatietafel met foto's van en informatie over de stadsmuren. Foto
gemaakt door de auteur op 21-05-2018.

